

Державний вищий навчальний заклад
«Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»
Факультет історії, політології і міжнародних відносин
Кафедра історії Центральної та Східної Європи і спеціальних галузей
історичної науки

Дипломна робота
на здобуття другого (магістерського) рівня вищої освіти
на тему:
«Трудова мобілізація українців Галичини
нацистською Німеччиною в 1941–1944 рр.»

Виконав: студент групи СОІ–2М
спеціальності 014 «Середня освіта. Історія»
Мосора В.А.
Керівник: кандидат історичних наук,
доцент Стефанюк Г. В.
Рецензент: кандидат історичних наук,
доцент Марущенко О.В.

АНОТАЦІЯ

Мосора Володимир Андрійович. Трудова мобілізація українців Галичини нацистською Німеччиною в 1941–1944 рр.

Дипломна робота на здобуття другого (магістерського) рівня вищої освіти за спеціальністю 014 Середня освіта. Історія. – ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника». – Івано-Франківськ, 2021.

У дипломній роботі проаналізовано стан наукової розробки проблеми використання галичан у трудовій економіці Третього рейху. Розкрито основні риси історіографії з вивчення історії використання східногалицького соціуму на примусових роботах у Німеччині, простежуються зміни історичної думки на різних етапах розвитку суспільства, особливо у період тоталітарного режиму в Радянському Союзі і в незалежній Україні. Позначено, що історіографія проблеми представлена працями радянських та сучасних вітчизняних науковців, а також публікаціями представників діаспори та зарубіжних істориків.

В роботі охарактеризовано різноманітні методи агітаційної політики нацистів стосовно вербування галицького населення, а також досліджено умови та способи транспортування східногалицьких робітників до Німеччини. Окрім того, досліджено особливості вивчення проблематики в загальноосвітніх закладах освіти. У ході роботи вивчено інформаційний потенціал історичних сюжетів і зазначено, що в періодом незалежності України почався новий етап осмислення та сприйняття історії галицьких робітників.

Ключові слова: галицькі робітники, нацисти, Третій рейх, дистрикт «Галичина», арбайтсамти (біржі праці), УКК (Український крайовий комітет), УЦК (Український центральний комітет).

ЗМІСТ

Вступ.....	4
Розділ 1. Історіографія проблеми.....	7
Розділ 2. Використання східногалицького соціуму на примусових роботах Третього рейху в період нацистського «нового порядку».....	42
Розділ 3. Методичні аспекти дослідницької теми.....	68
3.1. Методика висвітлення проблематики «Працевикористання українців Галичини в 1941–1944 рр.» на уроках історії в школі.....	68
3.2. План-конспект з історії України «Галицькі примусові робітники в часи Другої світової війни».....	83
Висновки.....	96
Список використаних джерел.....	99
Додатки.....	106

ВСТУП

Актуальність теми. В період ХХ століття, перебуваючи в складі Радянського Союзу, території української держави були втягнуті в одну з найжорстокіших та катастрофічних подій історії народу – Другу світову війну. Впродовж чотирьох років українські землі та населення, перебуваючи під владою німецьких загарбників, отримали великі як людські, так і матеріальні втрати. Нацистський окупаційний режим мав на меті знищити культуру, економіку та політику, а українське населення використати виключно в своїх цілях, а саме в економіці Третього рейху.

В наш час, в Україні, майже кожного року виходять декілька десятків історичних публікацій, котрі присвячені подіям Другої світової війни. У цих працях описуються різноманітні підходи до трактування та вивчення тих чи інших питань, пов'язаних із радянсько-німецькою війною. Проте, означена проблематика вивчається не тільки в українській історіографії. Досліджувана нами тема прослідковується в радянській, зарубіжній та діаспорній історичній думці. Але, попри велику кількість наукових праць в історії Другої світової війни, все ж таки залишаються декілька недостатньо розглянутих питань. Одним із таких питань є проблематика щодо дослідження питань, пов'язаних із використання східногалицького соціуму на примусових роботах у нацистській Німеччині впродовж 1941–1944 рр. Дану проблематику дослідники історії Другої світової війни, зазвичай, обходять стороною або згадують лише її окремі елементи. Ця тема не є достатньо вивченою і нам потрібно якомога детальніше розглянути усі її аспекти. Подальше вивчення цієї теми допоможе краще зрозуміти окупаційну політику на західноукраїнських землях. Варто також зазначити, що вивчення означеної теми в загальноосвітніх закладах допоможе підростаючому поколінню більш детально дослідити воєнні реалії українського населення під час німецької окупації та визначити особливості працевикористання східногалицького соціуму впродовж 1941–1944 рр. на примусових роботах у Німеччині.

Об'єктом дослідження є нацистська окупаційна політика щодо залучення і використання працездатного населення дистрикту «Галичина» у промисловості та сільському господарстві Німеччини під час Другої світової війни.

Предметом дослідження є процес залучення східногалицького соціуму на примусових роботах Третього рейху в період нацистського «нового порядку», а також вивчення даного питання на уроках в загальноосвітніх закладах освіти.

Метою дипломної роботи є комплексне вивчення подій, пов'язаних із проблемою трудової мобілізації працездатного населення дистрикту «Галичина» в роки німецької окупації (1941 – 1944 рр.), а також подальше їх вивчення на уроках історії в школі.

Виходячи із означеної мети, автором дипломної роботи визначено наступні **завдання**:

- вивчити процес працевикористання українців Галичини в 1941–1944 рр. у радянській, зарубіжній, діаспорній та сучасній вітчизняній історіографії;
- визначити основні аспекти політики окупаційного режиму стосовно залучення галицького соціуму на примусових роботах в Третьому рейху;
- проаналізувати методiku опрацювання проблематики трудової мобілізації східногалицького соціуму в період нацистського «нового порядку» на уроках історії в школі;
- висвітлити досліджувану проблематику в плані-конспекті уроку з історії України в 10 класі на тему: «Галицькі примусові робітники в часи Другої світової війни».

Хронологічні межі охоплюють період 1939 р. – 2021 р., де нижня межа відображає перші згадки про залучення галицького населення на роботи у нацистській Німеччині. Верхня межа – це час, коли прослідковуємо вивчення даного питання в сучасній історіографії, а також прослідкувати її опрацювання на уроках історії в школі.

Методологічну основу дослідження становлять принципи історизму, всебічності, об'єктивності та наукового вивчення. Відповідно до поставленої мети і завдання роботи, нами використано порівняльно-історичний, проблемно-хронологічний та метод систематизації джерел. Дотримуючись проблемно-хронологічного викладу матеріалу, автор використовує методи порівняльно-історичного та структурного-системного аналізу. Системний підхід до перехресного вивчення інформативного потенціалу наукових публікацій доповнюється методом широкого залучення аналізу фактичних даних. Усе це, на наш погляд, повинно забезпечити повноту та об'єктивність висвітлення теми дослідження.

Наукова новизна роботи полягає у спробі зробити на основі наявних історичних публікацій аналіз працевикористання українців Галичини нацистською Німеччиною впродовж 1941–1944 рр. В роботі використано загальнотеоретичні положення, які є здобутками сучасної історіографічної науки. А також у роботі висвітлено методичні аспекти опрацювання досліджуваної проблематики на уроках в школі і, при цьому, складено план-конспект даної теми, який допоможе підростаючому поколінню зрозуміти усю її важливість.

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що опрацьований і систематизований матеріал може бути використаний у різних напрямках, а саме: у науково-дослідницькій роботі (при підготовці наукових статей та тез наукових конференцій), навчальній праці (для підготовки видань, праць та допоміжних матеріалів для вчителя суспільствознавчих дисциплін) і практичній діяльності (при проходженні педагогічної практики у загальноосвітніх закладах).

Структура роботи. Дипломна робота складається із вступу, основної частини (3-х розділів та двох підрозділів), висновків, списку використаних джерел (81 позиція) та додатків.

Розділ 1. ІСТОРИОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ

Після закінчення Другої світової війни безліч країн почали розглядати її аспекти у різних ракурсах та поглядах. Історики почали розглядати по різному питання стосовно політики нацистів на окупованих територіях. Аспекти, пов'язані із вивченням політики вивезення населення із окупованих територій, мало не останнє місце в історичних наукових доробках. Це й не дивно, адже майже в усіх працях, котрі були присвячені подіям Другої світової війни, висвітлювались питання використання працездатного населення на примусових роботах в Третньому рейху.

Радянські дослідники одні з перших розпочали вивчати нацистську окупаційну політику на окупованих територіях. Якщо узагальнювати радянські праці, то ми побачимо певну однобічність та поверховість у розгляді подій, а також агітаційно-пропагандистський і партійний характер та викривлення ряду питань, котрі були невігідні радянському режиму.

У працях радянських науковців воєнного часу Л. Новиченка, О. Глухого та О. Корнійчука було викрито злочини окупаційного режиму, але розглянуто лише декілька аспектів досліджуваної теми. Недоліком цих праць є їхня обмеженість як джерельною базою, так і необхідністю підганяти певні висновки під офіційну версію трактування даних подій. До прикладу, Л. Новиченко у своїй брошурі «Гітлерівська кріпаччина. (Про «німецьку земельну реформу» на тимчасово окупованій Україні)» [17], посилаючись при тому на газету «Гамбургер фреденблатт», зазначав: «...Все населення знаходиться в розпорядженні німецьких військ. Командир розквартированої в селі роти німецьких солдат розпорядився, щоб продовольство видавалося тільки особам, які регулярно працюють на німців... Ця ситуація прослідковувалась на всіх окупованих теренах УРСР» [53, с.10].

Ситуація трохи змінилась у першому повоєнному десятилітті. Вчені почали активний збір, а також підготовку до друку документів та матеріалів

про події Другої світової війни. В результаті цих напрацювань були створені регіональні збірники документів, котрі містили великий пласт інформації стосовно окупаційного режиму у дистрикті «Галичина». В основному, у цих документах йшла мова про: загальну трудову повинність; каральну політику « нової влади»; експлуатацію галицького населення на роботах в Німеччині. Тут варто відзначити роботи І. Мінца «Велика Отечественная война Советского Союза» [50], І. Паротькіна «Освобождение Западной Украины» [55], А. Касименко «История Украинской ССР» [33], І. Анісімова і Г. Кузьміна «Великая Отечественная война Советского Союза, 1941–1945» [19] та ін. В даних працях автори роблять спроби охарактеризувати та дослідити події, котрі пов'язані із Другою світовою війною. Але, через весь потік інформації, питання щодо залучення населення дистрикту на примусові роботи в Німеччину відводяться на другий план.

В часи десталінізації відбулася певне «послаблення» у суспільному житті. У період десталінізації появились різні публікації, котрі почали трохи по іншому розглядати політику експлуатації людських ресурсів, яких відправляли на роботу до Німеччини. Проте, дані роботи недостатньо висвітлювали інформацію для показу ситуації стосовно галицьких українців. Тут варто відзначити роботу «Історія Української РСР» [20], котра подає інформацію про усі регіони України, в тому числі (проте частково) описується і дистрикт «Галичина». На нашу думку, вказана праця насичена радянською ідеологією трактування подій та перекрученням історичних фактів, котрі пов'язані із Другою світовою війною. «Скрізь на Україні запроваджувалася примусова рабська праця. Все населення міст було зобов'язане реєструватися на біржах праці, які брали на облік і насильно вивозили радянських людей на каторжні роботи до фашистської Німеччини. Радянські люди, незважаючи на небезпеку, що загрожувала їм, саботувати накази окупантів і відмовлялися працювати на своїх ворогів» [20, с.495].

У період 60-х років привертають увагу праця М. Ковалю «Історія пам'ятає! (Кривавий шлях фашистів на Україні)» [36]. Він уперше, на основі архівних матеріалів із Нюрнберзького процесу, почав досліджувати питання, пов'язані з основними етапами залучення українців до примусової роботи в Німеччині. Також, дослідник акцентує увагу на становищі робітників із території України, та робить порівняльний аналіз з працівниками інших країн.

Варто згадати статтю М. Івасюти «Становище селянства західних областей Української РСР під час тимчасової німецько-фашистської окупації і його боротьба з загарбниками та їх наймитами (червень 1941 – жовтень 1944рр.)» [32]. У ній автор стверджує, що на території дистрикту греко-католицькі священики, під примусом, допомагали вербувати населення на роботи в Третій рейх. Наприклад: «Окупаційна адміністрація до вербувальних заходів залучала і сільських священиків. Так, у с. Горпині (Львівщина) старший жандарм Ляйтер викликав двох місцевих священиків і «виганьбив їх за те, чому нема хлопців, призначених до виїзду для робіт у Німеччину і під загрозою арешту вислав їх до села, щоб привели тих хлопців». Подібне змусили робити священика с. Батятичі О. І. Артимишина» [32, с. 177].

В період Л. Брежнєва було вирішено повернутись до «старої та доброї» сталінської концепції висвітлення історичних фактів та подій, пов'язаних із Другою світовою війною. Це спричинило нову хвилю замовчувань та спрощень з боку радянської історичної групи.

У даний період виходить декілька фундаментальних праць, присвячених, в основному, подіям Другої світової війни. Тут варто відзначити монографію Є. Бродського «Во имя победы над фашизмом. Антигитлеровская борьба советских людей в гитлеровской Германии (1941–1945 гг.)» [22]. Автор, аналізуючи особливості антифашистського руху, виокремив декілька сфер: політичну, економічну та військову. Дослідник стверджує, що «одним із поширених способів спротиву галицьких працівників є втечі, саботажі та умисне нанесення собі шкоди. Він, також, наводить інформацію за березень-

квітень 1943 р., у якій вказано, що із шахт концерну Фліка втекло близько 1,5 тис. східних працівників» [22, с. 111].

Також, варто відзначити працю «Фашистская агрессия против СССР. Крах стратегии «молниеносной войны» [16]. Н. Андроников та інші автори даної роботи висвітлюють події, котрі пов'язані із ходом воєнних дій на фронті, а також наводять дані про кількість депортованих працівників і не забувають описати умови праці та життя примусових робітників у Німеччині. При тому, дослідники не виділяли галицьких працівників із загальної кількості примусових робітників з України, а також не визначають особливості окупаційної політики стосовно дистрикту. «На початку листопада 1941 р. Герінг дав вказівку про використання радянських людей на роботах в рейху і на окупованій території. Він заявив: «Російські робітники показали свою працездатність під час будівництва гігантської російської промисловості, тому ця працездатність повинна бути тепер використана на благо імперії»» [16, с. 349].

У тому ж руслі були написані колективні праці дослідників, а саме «Історія Української РСР» [33] і «Історія Львова» [21], котра вийшла друком у 1984 р. Дослідники вказаних праць дослідили причини, методи та характер залучення галицького населення до праці у Німеччині, а також наводили статистики трудової мобілізації. «...Обов'язковій реєстрації в окупаційних органах і на так званій біржі праці підлягали чоловіки і жінки віком від 15 до 60 років. Усіх, хто порушував цей наказ, фашисти кидали в катівні гестапо, концтабори смерті... Складовою частиною рабсько-кріпосницької системи праці було масове вигнання радянських людей на каторжні роботи. Всіх робітників не діючих підприємств міста, 15 % робітників міського трамвайного транспорту, значну частину молоді окупанти відправили в Німеччину. Лише з осені 1941 р. до весни 1943 р. на каторжні роботи було вивезено майже 40 тис. жителів Львова...» [21, с.252]. На нашу думку, вказані рядки вдало підкреслюють ситуацію, котра склалась на території дистрикту «Галичина».

У період з 1962 р. по 1985 р. виходили велика кількість досліджень, котрі описували, в основному, причини використання населення з окупованих територій на роботах у Німеччині. Тут, варто відзначити роботу М. Ковалю «Борьба населения Украины против фашистского рабства» [35] і М. Семиряги «Вторая мировая война и пролетарский интернационализм» [60]. Автори, хоч і в загальних рисах, та все ж розглядали окупаційний режим в УРСР і причини використання працездатного населення з окупованих територій України, в тому числі й дистрикту «Галичина», на роботах в Третньому рейху.

Ще одним примірником радянської наукової думки є монографія М. Загорюлька і А. Юденкова «Крах плану «Ольденбург» о срыве экономических планов фашисткой Германии на оккупированной территории СССР» [29]. У цій праці, а саме в одному із її підрозділів, було проаналізовано економічне і соціальне становище населення окупованих територій України. Також, дослідники описували оплату праці, матеріально-побутові умови життя населення дистрикту (хоча і в загальних рисах) та залучення працівників на роботах у Німеччині.

Ще однією працею, котра вартує уваги є «История Украинской ССР: Т.8: Украинская ССР в Великой Отечественной войне Советского Союза (1941–1945)» [34]. П. Жилин, В. Клоков та ін. у своїй роботі розглядали загальні проблеми, котрі були пов'язані з німецькою окупацією території СРСР (в тому числі і саму територію дистрикту «Галичина»). Лише в такому контексті розглядалась політика вивезення населення на роботи в Німеччину. Також було наведено інформацію про особливості та віковий бар'єр, пов'язаний з набором працівників на роботу у Третій рейх: «...До числа головних економічних ресурсів, які гітлерівці прагнули поставити на службу своїй військовій машині, відносилось багатомільйонне населення окупованої України, яке розглядалось ними як виключно великий резервуар рабської робочої сили. 5 серпня 1941 р. Розенберг підписав наказ про введення трудової повинності в окупованих східних областях. Всі жителі цих областей у віці від 18 до 45 років, як говорилося в наказі, повинні бути використані як робоча

сила в інтересах Німеччини...» [34, с.101].

Варто, також відзначити працю, котра була опублікована у 1984 р., під назвою «Борьба трудящих західних областей УРСР проти фашистських загарбників у роки Великої Вітчизняної війни Радянського Союзу» [40]. Науковці підтримували думку попередніх дослідників щодо того, що нестача робочої сили у Третього рейху був основною причиною використання праці закордонних працівників [30, с. 81].

Ще одна монографія, котра привертає нашу увагу, є праця В. Земскова «Ведущая сила всенародной борьбы. Борьба советского рабочего класса на временно оккупированной фашистами территории СССР (1941–1944 гг.)» [31]. Історик приділяє увагу антинацистській боротьбі працівників у тилу ворога, при тому він згадував «про підпільну роботу, партизанських загонів, котрі зривали економічні, політичні та військові дії окупантів» [31, с.179–180].

Науковець не заперечував поодинокі випадки добровільного виїзду людей до Німеччини на першому етапі вербувальних кампаній. У праці історик також подає дані про інформаційну політику на території дистрикту «Галичина», а точніше про саму агітацію. Автор виділяє при цьому декілька способів агітації на території дистрикту «Галичина»: «З метою масової дезорієнтації і заманювання в «рейх» галичан, фашисти відкривали виставки, де показували нацистський «рай» і «щасливе» життя «східних робітників», демонстрували кіно-агітацію «Дорога до Німеччини», видавали мільйонними тиражами плакати і листівки із закликами записуватися добровольцями на роботу в Німеччину» [31, с.180].

Також автор стверджує, що «добровільний набір робочої сили в Німеччину зазнав краху. Німці почали полювання на мирне населення, подекуди траплялись масові облави на вулицях, базарах та біля церков». Дослідник наголошує, що «відбувалися масові неправомірні дії окупантів під час вербування» [31, с. 183].

Цю тему також було досліджено у праці В. Надим'яного «Оружием правды: Идеино-политическая работа партийных организаций и партизанских

формирований среди населения западных областей УССР в годы Великой Отечественной войны» [52]. Історик вказував «...на участі польської та української буржуазії у використанні західноукраїнських робітників...» [52, с. 33]. На думку автора, окупаційна влада пропагувала працю в Третньому рейху, а також мала надію на добровільну мобілізацію населення дистрикту. «...Одночасно у Дрогобичі, Львові, Станіславові, Тернополі та інших містах діяли табори примусової праці, де жорстко карали та контролювали робітників...» [52, с. 33].

Історик неодноразово наголошував на особливих стараннях радянських підпільників, котрі протидіяли неабияку увагу трудовій мобілізації. Науковець у своїй праці подає текст опублікованих листівок до мешканців дистрикту «Галичина»: «Хто поїде в Німеччину – той неминуче загине. Одні помруть від голоду, другі – від фашистських знущань, треті – від кулі... Не піддавайтесь на фашистську провокацію» [52, с. 94].

Автор наголошує на тому, що партизани поширювали агітки та листівки, попереджували людей про облави, а також допомагали утікати робітникам з поїздів та переховували їх. Зрозуміло, що основну роль у підриві економічних планів Німеччини історик надав комуністичній партії, яка закликала населення дистрикту «Галичина» не виконувати розпорядження та вести активну боротьбу проти нацистів [52, с. 96].

В останні роки існування Радянського Союзу, російський вчений А. Анিকেєв у своїй роботі «Аграрная политика нацистской Германии в годы Второй мировой войны» [18] досліджував теми, пов'язані з найманою та примусовою працею іноземних працівників і військовополонених. Автор помилково відносить до «остарбайтерів» польських робітників, котрі також, на його думку, повинні були носити знак «OST». «...Робітники зі сходу вважались представниками «ворожих націй», тому умови їх утримання, так само, як і радянських військовополонених, були нелюдськими. Раціон остарбайтерів був у півтора раза гіршим, ніж у французьких чи бельгійських працівників...» [18, с. 112].

Автор відзначав політичний контекст трудової мобілізації, тому що за її підтримкою німці прагнули знищити моральний дух мешканців УРСР. Дослідник неодноразово подає у своїй праці архівні документи та матеріали, а точніше, зведення міністерства сільського господарства для визначення численності іноземних працівників в різних частинах Німеччини. Проте, у даній науковій публікації не подається окрема інформація про працевикористання галицьких українців. Він зауважив: «..В областях зі значною аграрною орієнтацією їх кількість становила від 70 до 75%. У районах середнього та малого сільськогосподарського розвитку частка іноземних робітників складала від 30 до 35%» [18, с. 113].

Так відзначали вказані події радянські історики. Але наша тема не обмежується радянською історіографічною думкою. Тут ватро зазначити, що у працях діаспорних і зарубіжних істориків, також охарактеризовані питання, пов'язані із досліджуваною темою.

У цих роботах прослідковується велика кількість різноманітних підходів в оцінці питань, пов'язаних із системою примусової роботи іноземних працівників у Німеччині, а також різних груп і категорій робітників. Щодо діаспорних істориків, то вони підійшли до вивчення даної проблематики надзвичайно фахово, а також всебічно розглянули усі аспекти окупаційної політики нацистської Німеччини.

Тут варто відзначити працю М. Марунчака «Система німецьких концтаборів і політика винищування в Україні» [48]. У ній автор висвітлює досить великий масив інформації, котрий, в основному, пов'язаний із використанням галицького соціуму на роботах у нацистських таборах. Лиш в такому контексті була розглянута політика вивезення східногалицького населення на роботу в Німеччину. Дослідник, наводячи статистичні дані стосовно вивезення населення дистрикту «Галиччина» у 1943 році, акцентує, при цьому, увагу на конкретних населених пунктах. «...В квітні німці перевели великі облави на людей в таких селах Бережанщини: Дібще, Вівся, Куропатники, Таврів, Кізлів, Дмухавець, Денисів, Веснівка, Будилів, Вибудів,

Вимислівка, Олесин, Ценів, Козівка, Потік і Вербів. З кожного села забрали від 60-150 чоловіків у віці від 18–25 років, разом около 1700 людей, їм запропоновано військову службу, лагерь або працю в Німеччині...» [48, с.77].

М. Марунчак має ще одну працю «В боротьбі за Українську державу» [47]. У даній науковій публікації автор показує всю жорстокість німецької політики стосовно примусових робітників. Водночас, дослідник виділяє галицьких працівників із загальної кількості та відносить їх до так званої «групи Бауерів»: «...Привезених під сильною охороною до Німеччини призначали на працю згідно потреб Райху: на фабрики, різні підприємства та до бауерів на сільськогосподарські роботи. Фабрики присилали до розпрідільних таборів запотребування скільки і якої статі робітників їм треба. Бауери ж мали вибір. Вони оглядали, обмацували людей, мов худобу на ярмарку. Коли траплялося подружжя чи спорідненні – з тим німці не рахувалися – їх розділяли. Ті, що попали до фабрик, мали більше нагоди лишитися разом. Де б людина зі Сходу не попала, скрізь вона мусіла виконувати найбільше небезпечну й наймізерніші приділи харчів чи одежі. Захисту для нещасних не було ні від кого...» [47, с. 929]. На нашу думку, у роботі досить влучно відображені події минулого, котрі в радянській історіографії не висвітлювалися.

Ще одним вагомим внеском у дослідження проблеми трудової мобілізації населення Галичини зробив К. Паньківський. Цінність його роботи «Роки німецької окупації. 1941–1944» [54], у тому, що вона, по своїй суті, є прямими спогадами очевидця.

У праці, а точніше в самому розділі «Наші великі проблеми», дослідник акцентує увагу на особливостях пропагандистської політики нацистського командування, а також особливостях працевлаштування населення дистрикту на роботах в Третньому рейху: «...Традиції праці в Німеччині були добрі. Тому заклик німців, щоб іти на роботи до райху, знайшов восени 1941 р. зовсім поважну й задовільну для німецького місцевого начальства кількість

добровольців. Широка німецька пропаганда виявляла корисні сторінки праці, зокрема високу заробітну платню...» [54, с.198].

У цій праці згадується те, що для перевишколу і перекваліфікації існували окремі підготовчі школи або курси: «...Робітники отримують піврічні або річні контракти, а після закінчення праці мають можливість вибрати або поворот до дому, або продовжити, на власне бажання. Ми, що стояли на чолі нашого організованого життя, не знали в тому часі ще докладніше про нові організації робітництва в Німеччині, ані що важливіше, про погіршення відношення німців до чужинецького робітництва...» [54, с.198].

Дослідник неодноразово наголошує та згадує ті факти, куди саме і в яких кількостях, були відправлені галицькі робітники на роботи в Німеччину: «...Робітники писали, як то вони їхали спеціальними потягами, отримували в дорозі добрий харч і всесторонню опіку, але після приїзду до розподільчих пунктів все те скінчилось. Починалися грубість і безоглядність, а такими були майже без винятку наші робітники. Їх приділяли головним чином до праці в сільському господарстві. І так неофіційна і недокладна статистика показувала менш-більш, що на село ішло $\frac{3}{4}$ наших робітників, а $\frac{1}{4}$ до промислу...» [54, с. 206–207]. На нашу думку, дана робота є надзвичайно важливою, у контексті дослідження проблеми трудової мобілізації населення Галичини, тому що дає змогу із перших вуст осягнути та зрозуміти всю особливість окупаційної політики на території дистрикту «Галичина».

До вивчення проблематики, пов'язаної із подіями Другої світової війни, звертався В. Косик у своїй праці «Україна і Німеччина у Другій світовій війні» [40]. Автор надає інформацію, хоч і в загальних рисах, про депортації населення дистрикту «Галичина» на роботи в Третій рейх: «...Німецькі донесення підкреслювали, що набір робочої сили майже скрізь набув форми полювання на людей і супроводжувався безпощадними репресіями. Один гебітскомісар назвав акцію набору «справжнім полюванням на рабів». Один німецький службовець бачив на вулицях у районі Львова цілі колони людей, що нагадували йому читані в молодості історії про перевезення африканських

рабів...» [40, с. 340].

Одним із перших посткомуністичних авторів із загальної історії України є О. Субтельний та його праця «Україна: історія» [65]. Можна сказати, що дана праця поклала початок критичному аналізу усього періоду історії України. У даній роботі О. Субтельний, в основному, наводить основну інформацію про загальну історію рідного краю, у тому числі згадує про мобілізацію українського населення на роботи в Третій рейх. Автор звертає увагу на загальну ситуацію стосовно українських працівників, котрі прибули на роботу в Німеччину: «...Антинімецькі настрої ще більше посилювалися, коли нацисти вирішили використати Україну не лише як головного постачальника продуктів, а й як джерело примусової праці для недостатньо забезпеченої робітниками промисловості та сільського господарства Німеччини. Спочатку українці самі їхали працювати до Третього райху, рятуючись від скрутних умов на батьківщині або щоб набути якоїсь спеціальності. Проте коли стало відомо про жорстоку трудову дисципліну, презирливе ставлення до робітників зі Сходу, сміхотворно мізерні заробітки, люди всіма можливими засобами почали уникати цього...» [65, с.406].

Проте, дослідник не забуває описати ситуацію, котра сталась на території Галичини: «...Зокрема в Галичині, яка стала частиною Генерал-губернаторства Польщі, німецькі власті поводити себе не так жорстоко, як у східних регіонах. Щоправда, й тут проводилося багато таких ненависних заходів, як вивіз на роботу, експропріація продуктів на селі, напівголодне існування міст...»[65, с. 407].

Варто згадати ще одну його роботу під спільним авторством, котра частково показує проблему трудової мобілізації українців з дистрикту, А. Жуковського і О. Субтельного «Нарис історії України» [28]. Дослідники подають інформацію стосовно вивезеного населення дистрикту «Галичина», однак в доволі стислій формі: «...З лютого 1943 р. німці почали примусово вивозити українців з дистрикту на роботу до Німеччини, як «остарбайтерів», найбільш упосліджену категорію чужинецьких робітників...» [28, с.123].

І. Крип'якевич, Д. Дорошенко, М. Голубець та Я. Пастернак спробували у роботі «Велика історія України» [41] дослідити події, котрі були пов'язані із Другою світовою війною, в тому числі із проблемою вивезення галицького (та й, загалом, українського) населення на роботу в Німеччину: «...Німці почали вивозити до Німеччини в жахливих умовах на працю мільйони української молоді, хлопців і дівчат. Їх відривали від сім'ї, ловлячи часто густо просто на вулиці і вивозили, не даючи часу попрощатися з рідними та забрати потрібні на дорогу речі та одягу. В Німеччині приділювали їм під назвою цілковито позбавлених всяких прав «остарбайтерів» на працю в сільському господарстві або у фабриках. Фабричні робітниця і робітники були приміщені в таборах, що часто нагадували відомі концентраційні табори. Це все було роблено пляново для того, щоб винищити українське молоде покоління і на обезлюдненій Україні поселити німців...» [41, с. 880–881]. Ми вважаємо, що дослідники дещо спрощують причини залучення галицьких українців на роботи в Третій райх.

М. Меленчук підійшов фахово до вивчення проблеми вивезення українського населення на роботи в Німеччину, у своїй роботі «Ukrainian Ostarbeiters in Canada: Individual and Collective Remembering» [74]. Історик наголошував на обставинах, через котрі працівники дистрикту «Галичина» погоджувались добровільно виїжджати на роботи до Третього рейху: «...Більшість українських остарбайтерів були молоді, некваліфіковані робітники. Їх депортація до Німеччини розпочалася влітку 1941 року, у перші місяці німецької окупації України...Спочатку багато з них, особливо із Західної України, були переконані нацистською пропагандою та зголосилися працювати в Німеччині, щоб заробити трохи грошей та покращити свої життєві умови. Однак, дуже скоро потік добровольців вичерпався. Пізніше стало відомо, що поводження з робочими в Німеччині було не таким приємним, як описана нацистською пропагандою...» [74, с.22].

Історик у роботі неодноразова наводить порівняльну характеристику між мобілізованих на працю в Німеччину дистрикту «Галичина» і «совітсько-

українськими»: «...Так, в Україні масове вимушене вивезення робітників до Німеччини було запроваджено на початку 1942 р., а на Західній Україні – у середині 1943 року. Примусова депортація тривала до літа 1944 року. За підрахунками українського історика Тетяни Лапан, близько 50% робітників із Західної України погодилися їхати до Німеччини, тоді як лише 4-16% «радянських» українців виїхали добровільно...» [74, с. 22–23].

Щодо зарубіжних історіографічних праць, то першими розпочали приділяти увагу питанню примусової праці іноземців у Третньому рейху англійські та американські дослідники. Наприклад, у 1945 р. вийшла друком монографія Д. Фріда «The exploitation of foreign labour by Germany» [70], у якій автор аналізує способи залучення працівників, а також зробив детальну оцінку їх кількості. Уже в кінці 1950-х рр. появилася робота американського науковця О. Далліна «Deutsche Herrschaft in Rußland. 1941 – 45» [68]. У вказаній праці розглядаються особливості німецької політики, яка реалізувалася на територіях УРСР, а також вербування робітників з поміж місцевого населення як її складової частини.

Фаховим можна вважати дослідження Е. Гомзе «Foreign Labour in Nazi Germany» [73], котре базується на відкритих матеріалах та документах Національного архіву США (точніше Вашингтона). Історик показував суперечності між нацистськими міністерствами щодо використання іноземних працівників, а також різноманітність у ставленні до різних груп робітників із інших країн. В даній роботі автор більше акцентує увагу на остарбайтерах з України та СРСР, ніж на галицьких робітниках.

Ще одним вагомим внеском у розвиток дослідження проблеми, пов'язаної з питанням трудової мобілізації населення дистрикту «Галичина», зробили німецький дослідник Н. Мюллер «Вермахт и оккупация (1941–1944)» [51]. Автор надає інформацію про особливості розподілу галицьких (та й, загалом, українських) працівників на роботах в Німеччині, а також звертає увагу на методи вивезення українських людей: «...Майже половина з них працювала в сільському господарстві і понад 30% – у військовій

промисловості. Тільки незначна частина робітників приїхала до Німеччини за власним бажанням на підставі трудових угод або за рахунок вербування. Основним методом залучення робочої сили вже з початку війни стала насильницька депортація. Відповідно до цього оплата праці робітників була надзвичайно низькою, а умови роботи і поводження – особливо з польськими робітниками – часто просто нелюдськими...» [51, с. 240].

Історик наводить інформацію про умови самого транспортування українських (в тому числі галицьких) робітників на роботи в Німеччину: «...Умови транспортування були часто варварськими. Навіть в офіційних німецьких донесеннях говорилося про те, що товарні вагони битком набиті людьми, на коліях вагони, як правило, не відкривались побоювання втечі пасажирів, люди знаходилися в них тривалий час без харчування, не маючи елементарної можливості природних потреб... При цьому необхідно зазначити, що транспортування мобілізованих робітників здійснювалося під наглядом військових властей, які найчастіше виділяли персонал для безпосереднього супроводу ешелонів...» [51, с. 255].

Проте, в його дослідженні простежується велика кількість перекручень та перебільшень дійсності. Це цілком закономірно, адже майже усі історичні напрацювання в НДР, несли виключно ідеологічне підґрунтя. Наприклад, можна навести статистику кількості вивезеного непрацездатного населення: «Нерідко жертвою депортації ставали непрацездатні і хворі радянські громадяни. Їх кількість склала, за даними спеціально створеного «Центрального пункту для представників східних народів», тільки восени 1942 р. від 5 до 10% всіх насильно вивезених, тобто понад 100 тис. осіб» [51, с. 254].

До кінця 1970-х рр., в історичних працях дослідників ФРН, проблема примусової роботи іноземних працівників перебувала, частково, поза увагою істориків. В даних роботах простежується певна упередженість та необ'єктивність щодо виправдання використання примусової роботи іноземців на вимоги економіки у період війни. Саме ці ознаки показані у праці Х. Пфальмана «Fremdarbeiter und Kriegsgefangene in der Deutschen Kriegswirtschaft

1939–1945» [76].

Грунтовний розгляд даної тематики німецькими науковцями став можливим лише після появи нового, модерного покоління дослідників, котрі не були безпосередніми свідками тих часів. В середині 1980-х років все змінилось із появою вагомого наукового дослідження У. Герберта «Europa und der «Reichseinsatz»: ausländische Zivilarbeiter, Kriegsgefangene und KZ-Häftlinge in Deutschland 1938–1945» [71]. У даній праці дослідник подає інформацію стосовно особливостей як правового статусу іноземних працівників, так і зміни напрямків використання робітників в залежності від ситуації на фронті, а також про причини їх залучення, загалом. Також, науковець дослідив проблему остарбайтерства, як найбільш пригнічену групу примусових працівників у Німеччині: «...З моменту прибуття на територію Третього райху українські робітники потрапляли в лещата карально-наглядової системи, яка здійснювала розподіл новоприбулих за місцями роботи, їх фільтрацію, а в подальшому – контроль над їхньою працею, пересуваннями, дозвіллям і навіть статевим життям. У той же час необхідно зазначити, що не скрізь умови життя і праці остарбайтерів були однаковими. Шанси на виживання залежали значною мірою від того, де робітник працював: на державному виробництві, невеликій приватній фірмі чи в сільського господаря...»[71, с. 1].

Також, історик на прикладі м. Бранденбург, подає статистичну інформацію стосовно галицьких українців, котрі працювали в Третьому рейху в 1944 р.: «...Анкети українців, які отримали трудові книжки на біржі праці в м. Бранденбург у 1944 р. дають можливість провести невеликий порівняльний аналіз українців-остарбайтерів, українців з Генерал-губернаторства й таких, хто в міжвоєнний час виїхав працювати до Франції. Зі 108 анкет, представлених у справі 42 належали українцям із Франції, 35 – із Галичини, та 30 – з окупованих східних територій...» [71, с. 3]. Автор також наголошує на юному віці галицьких працівників, які прибули на роботу в Німеччину, однак зазначає при тому, що нацисти вважали галичан (порівняно з іншими працівниками) кваліфікованою робочою силою: «...На перший погляд впадає

в очі надзвичайно юний вік українців остарбайтерів (переважно 1922–1927 р. н.), половину з яких становили жінки, що працювали підсобницями, тобто використовувались переважно на тяжких роботах, які не потребували кваліфікації. Галичани працювали як кваліфіковані робітники на промислових підприємствах, і як підсобники...» [71, с. 3].

Ще однією, не менш вагомою, працею У. Герберта, в котрій він звертає увагу на проблеми, пов'язані із трудовою мобілізацією поневолених людей, є «Fremdarbeiter: Politik und Praxis des „Ausländer-Einsatzes“ in der Kriegswirtschaft des Dritten Reiches» [72]. В роботі, автор приділяє увагу саме найбільш гнобленій категорії робітників – поляках, росіянах і українцях. В основному, дослідник визначив характер та напрями використання працівників у промисловості.

Нова хвиля появи німецьких досліджень, що висвітлюють події Другої світової війни, припадає на 90-ті роки ХХ ст. Серед них варто відзначити дослідження Р.-Д. Мюллера «Die Zwangsrekrutierung von «Ostarbeitern» 1941–1944» [75]. Він розкрив безпосередню роль вермахту у вербувальних кампаніях, на територіях УРСР загалом, і, в тому числі, у дистрикті «Галичина». Тут варто відзначити ще один науковий доробок Г. Шварца «Kinder, die nicht zählten. Ostarbeiterinnen und ihre Kinder im Zweiten Weltkrieg» [70], котра присвятила своє об'ємне наукове дослідження долі жінок-остарбайтерів та їхніх дітей.

В теперішніх німецьких працях, теми, пов'язані із примусовою роботою іноземних працівників, належить до надзвичайно добре досліджених. Тут варто відзначити, роботу історика М. Шпорера «Zwangsarbeit unter dem Hakenkreuz. Ausländische Zivilarbeiter, Kriegsgefangene und Häftlinge im Deutsche Reich und im besetzten Europa 1939–1945» [78]. Дослідник надає статистичну інформацію стосовно добровільно вивезених осіб, котрих відправляли на працю в Німеччину, водночас, він звертає увагу на галицьких працівників, котрі також по своїй волі виїжджали у даний період: «...До середини січня 1942 р. добровільно до Німеччини приїхало лише 55000

робітників, у тому числі 12000 сільськогосподарських робітників з Прибалтики, а в липні та серпні 1941 року – десятки тисяч українців зі Східної Галичини, яких в імперії називали «польсько-український народ», тому що їх батьківщина була приєднана до Генерального уряду. Навесні 1942 року кількість рекрутів та депортацій спочатку різко зросла. Але навіть перші листи співвітчизників з імперії не залишили сумнівів щодо величезних відмінностей між обіцянками рекламодавців та реальністю...» [78, с. 73].

Історик акцентує на ситуації, у котрій опинилось галицьке населення на праці в Німеччині: «...Східні робітники також підлягали обов'язковому маркуванню. Їм довелося носити квадратний шматок тканини з білим написом «Ost» на синьому тлі, а полякам та галичанам позначку «R». Трудові, соціальні, харчові та поліцейські норми були подібними до норм для поляків. Проживання повинно бути в казармових таборах, огорожених колючим дротом, вихід повинен бути можливим лише під охороною. Охоронцям було дозволено тілесне покарання...» [78, с. 94–95].

В основному, історичні напрацювання зарубіжних і діаспорних науковців щодо проблеми, пов'язаної із трудовим залученням іноземних робітників до праці в Німеччині, базується на таких аспектах як умови побуту та праці в Третньому рейху. Але існує ще одна, не менш важлива група дослідників, котра всебічно досліджує питання, пов'язані із подіями Другої світової війни. До цієї групи відносяться науковці незалежної України.

Науковець П. Рекотов у праці «Органи управління на окупованій території України (1941 –1944 рр.)» [59], подає інформацію не лише про загальну ситуацію на території тодішньої України, але й також звертає увагу на конкретні регіони, серед яких і дистрикт «Галичина». Історик так описує дані події: «...Окупаційна влада докладала чимало зусиль для введення трудової повинності на загарбаній території, забезпечуючи роботу бірж праці, що була далека від організації вільного найму, а зводилася до здійснення примусової реєстрації і використання робочої сили шляхом застосування штрафів, ув'язнень, конфіскацій майна, тілесних покарань та фізичного

знищення громадян...» [59, с. 99].

Дослідник у праці надає інформацію так, щоб донести усю жорстокість даного періоду. Тут, варто навести, ось ці рядки: «Вивезення сотень тисяч людей до рейху відбувалось у тісній взаємодії уповноважених "Імперського бюро по використанню робочої сили", очолюваного обергрупенфюрером СС Фріцем Заукелем, з відділами та біржами праці при застосуванні методів полювання на людей» [59, с. 99].

Варто, також згадати роботу М. Михайлюка «Німецька пропаганда в Україні» [49]. Автор висвітлив основні аспекти агітації, котру проводило німецьке командування на окупованій території Галичини. Історик наводить способи агітації, котру активно використовувало німецьке командування. Серед них автор виділяє такі: радіо; брошури; періодична преса; листівки; плакати та ін. «Поширеним методом вербування робітників стали примусові виступи самих остарбайтерів, яких німецька влада відправляла у відпустку на батьківщину з метою інформувати населення про задовільні умови їхнього життя та праці в Німеччині» [49, с. 656].

Стосовно, добровільне вивезення населення дистрикту писали В. Кучер та Г. Стефанюк у своїй праці «Окупаційний режим в дистрикті «Галичина»» [42]. Автори подають не тільки дані про загальну ситуацію галицьких робітників, а також надають статистику вивезення з дистрикту «Галичина» у даний період: «Перші добровольці в кількості 600 осіб виїхали наприкінці жовтня 1941 р. Наприкінці квітня 1942 р. у Німеччині вже працювало 665 тис. робітників з Генерального губернаторства, з яких 100 тис. з Галичини, а також 435 тис. військовополонених» [42, с. 403].

Примусове залучення галицького соціуму на роботах у Третьюму рейху, яскраво висвітлено у роботі В. Старки «Нацистський окупаційний режим у східногалицькому селі 1941–1944 рр.» [61]. «Окупанти встановили квоту на вивезення робочої сили. Так, у травні 1942 р. видано розпорядження Ф. Заукеля, згідно з яким вивезенню підлягало 10 % загальної кількості мешканців певного населеного пункту. За ухилення від виїзду до Німеччини

нацисти вдавалися до терористичних заходів, включно зі спаленням сіл та захопленням заручників»[61, с. 265].

Історик наголошує на ситуації з примусовим вивезенням населення впродовж 1943-го р., при цьому не забуваючи показати жахливість німецької окупації. «На початку весни 1943 р. облави на місцеве населення для вивезення до Німеччини сягнули свого апогею, хоча акти насильницького вивезення на роботу до Німеччини траплялися і раніше. Загалом із 1943 р. у дистрикті Галичина спостерігається суттєве зниження вікового цензу осіб, призначених до відправлення на примусові роботи. Якщо до 1943 р. «вербували» молодь до 1926 р. народження, то з 1943 р. мобілізації підлягали підлітки 1927–1928 рр. народження. Унаслідок проведення операції «Сіно» на роботу до Німеччини потрапили діти віком від 10 до 14 років» [61, с. 265]. Ми вважаємо, що В. Старка надзвичайно фахово підійшов до висвітлення проблеми примусового вивезення населення з дистрикту «Галичина» на роботи до Третього рейху.

Історики М. Шевченко, Т. Пастушенко та С. Гальчак надають інформацію стосовно поміркованої політики нацистів, котра була спрямована на трудову мобілізацію населення дистрикту на роботи до Німеччини. На їхню думку, Німеччина вважала населення дистрикту частиною Австро-Угорщини. Саме така політика спонукала населення Галичини до добровільного виїзду на роботу в Німеччину., що відображено в праці «Українські робітники нацистської Німеччини: вербування; примусова праця; репарація» [25]. Ось, що вони написали: «... Основне завдання відділів урядів праці полягало в тому, що вони займалися вербуванням працездатної молоді з дистрикту «Галичина» на роботи до Райху. Використовуючи традицію трудової еміграції галичан до Західної Європи, вже з серпня 1941 р. із Західної України окупаційна влада розпочала відправку добровольців на роботу до Німеччини та Польщі. Бажаючих виявилось багато» [25, с.46].

Історики подають інформацію про велику кількість прикладів виїзду галичан на роботи в Третій рейх упродовж 1941–1942 рр.: Газета «Львівські

вісті» наприкінці 1941 – на початку 1942 р. публікувала попередження, щоб галичани самотужки не виїжджали на роботу до Рейху. « В останніх днях задержано на якийсь час транспорти робітників зі Львова до Німеччини. Трапляється, що звідти легше дістатися на місце праці. Тому УКК у Львові повідомляє, що поки, що у Кракові такі транспорти теж здержані (правдоподібно до 10 або 15 січня 1942 року), і ті, що прибувають до Кракова, не можуть мати там ніякої опіки і, можливості прожитку. Хто бажає виїхати на працю до Німеччини, повинен ждати в Галичині до хвилини, коли будуть налаштовані переїздові табори Уряду Праці. На власну руку не виїжджайте до Кракова» [25, с.46]. На нашу думку, використання газетних статей (Львівські вісті) у даній праці допомогло краще дослідити та проаналізувати процес виїзду працівників з Галичини на роботи до Третього райху.

Науковці стверджують, що перший етап припадає не на 1941 рік, а на вересень 1939 року: «Проте перша фаза використання галицьких українців на роботах у Німеччині хронологічно розпочалася не з 1941 р., а з вересня 1939 р. Частина галичан, які були призвані до польського війська і незадовго стали військовополоненими німецько-польської війни, з часом були переведені у стан цивільних робітників Німеччини. Як зазначалось у «Краківських вістях», «велетенський, небачений досі експеримент використати робітну силу чужинців у Німеччині, почався, можна сміло сказати, з останнім пострілом у німецько-польському збройному конфлікті. З першими поїздами «добровольців» на працю – це були українці, здебільшого втікачі західноукраїнських земель – почалася справжня, як її називає німецька преса, «промислова мандрівка народів» [25, с. 46].

Науковець Я. Довгополий у своїй праці «Українці на примусових роботах у Третьому райху» [27] досліджував питання, пов'язані із поступовим впровадженням німцями примусової роботи. Дослідник вважає, що початок масового вивезення українців на роботи до Німеччини припадає на 21 березня 1942 р., тобто в той самий час, коли було призначено Фріца Заукеля генеральним уповноваженим з питань використання трудових ресурсів

окупованих територій. Історик звертає увагу на процеси вербування людей для, так званої, організації «Годт», котра була створена генеральним інспектором по будівництві доріг у Третньому райху Фріцом Годтом [27, с. 102].

Історик О. Потильчак займався комплексним дослідженням нацистської політики трудової депортації. Автор у праці «Трудові ресурси цивільного населення України і система примусової праці в часи німецької окупації» [58] виділив три основні етапи формування системи примусової трудової мобілізації дистрикту «Галичина», а точніше: запровадження загальної трудової повинності; використання цивільного населення військовими структурами вермахту; реєстрація та облік працездатного населення [58, с. 12–13].

Дослідник у праці навів велику кількість статистичної інформації стосовно вивезених робітників до Німеччини на працю: «Весняно-літня кампанія депортації робітників до Німеччини була настільки успішною, що вже 24 липня 1942 р. Ф. Заукель рапортував про доставку в Райх 1,6 млн іноземних робітників, з яких 108 тис. було з Галичини, і мало не мільйон з інших окупованих територій Радянського Союзу» [58, с. 102].

О. Потильчак акцентує увагу на «осінній акції», котра тривала з вересня 1942 р. до січня 1943 р.: «На 31 серпня 1942 р. з дистрикту «Галичина» відправили до Німеччини 254600 робітників. Впродовж осінньої акції 1942р., яка тривала з вересня 1942 р. до січня 1943 р., було мобілізовано ще 53860 осіб. Запроваджена система, що була сформована із обіцянок, соціального тиску і брутального терору дала змогу німцям, за даними того Заукеля, в 1942 р. депортувати з СРСР понад мільйон цивільних робітників» [58, с. 104].

У роботі О. Потильчак подає інформацію історика Т. Лапан стосовно іншого ставлення німців до населення Галичини: «За даними дослідження Т. Лапан, у 1943 р. почали застосовувати різного роду примусові заходи для відправки до Німеччини запланованої кількості осіб й на Галичині, але вони не були настільки жорстокими, як на інших окупованих українських землях, і якщо вже застосовувалися, то значно рідше. Проте у квітні 1943 р. урочисто

випроводжували 300-тисячногоз дистрикту «Галичина», а в червні 1944 р. в Німеччині вже працювало 325 тис. галичан» [58, с. 107–108].

У роботі О. Яшана «Українські остарбайтери: життя в неволі» [67] проаналізував соціально-правовий статус галичан у Третому рейху. Історик наголошує, що остарбайтери перебували в безпосередньому правовому та соціальному становищі, тому що політика німців мала чітку расово-ідеологічну спрямованість. «Перші українці опинилися на німецькій примусовій роботі ще влітку 1939-го. Це були мешканці окупованого угорськими військами Закарпаття, яких вивозили на роботу до Австрії. Наступними на початку вересня 1939-го потрапили до Рейху галичани – військовослужбовці польської армії, які виявилися в полоні та з часом були переведені до розряду цивільних робітників. Перші цивільні робітники з окупованої Вермахтом України стали добровільно виїжджати до Німеччини ще влітку 1941-го з дистрикту «Галичини»» [67, с.113]. Ми вважаємо, що О. Яшан на відміну від більшості науковців, забувають те, що перші галицькі працівники опинилися на роботах у Третьюму райху не в 1941 р., а у 1939 р.

Автор, також акцентує увагу на агітаційній політиці Третього рейху: «Перші заклики до української молоді їхати на роботу до Німеччини пролунали вже влітку 1941року. Спочатку намагалися заагітувати охочих добровільно виїхати до Німеччини. «Українці! Німеччина дає вам змогу отримати корисну й добру оплачувану роботу...». Ця інформація була поширена на усі території, включаючи й галицькі землі. Згодом заклики стають ще більш патетичними: лунають обіцянки гідного харчування, безкоштовного помешкання, достойного заробітку, частину якого можливо заощаджувати, а після війни на ці заощадження купити на батьківщині землю, можливість побачити світ. Слід визнати, що застосовані нацистами заходи (пропагандистська кампанія, соціальний тиск) мали певні результати» [67, с.114].

Дослідник наводить два чинники, котрі спонукали галичан покидати свій рідний край та мандрувати на роботи у Третій рейх: «...Добровільному виїзду

українців Галичини на роботу до Німеччини сприяло декілька чинників. По-перше, заохочуючи населення на виїзд до Німеччини, «нова» влада обіцяла здійснювати виплати допомоги (грошима або продуктами) тим членам сімей остарбайтерів, які залишилися на території України і кошти для яких утримувались із заробітної платні українських громадян у Німеччині. Такі виплати давали б змогу українському населенню якимось виживати в умовах військової розрухи, коли більшість підприємств і господарств або не працювали, або взагалі були знищені. По-друге, важке життя і труднощі з працевлаштуванням удома на початку окупації добровільно штовхало юнаків та дівчат вирушати на заробітки до Німеччини...» [67, с. 114].

Історик наголошує на тому, що галичани зіткнулись із труднощами на примусовій роботі в Німеччині: «...Проте вже перша зустріч із нацистською дійсністю розвіяла рожеві мрії заробітчани... 10-20% робітників помирали ще дорогою через нелюдські умови перевезення, а ті, хто вижив, потрапляли в умови, які суттєво відрізнялися від обіцянок та від життя інших іноземних робітників та практично не відрізнялися від життя військовополонених і в'язнів нацистських концтаборів...» [67, с.115].

Монографічне дослідження історика «Голгофа Західної України (Злочинна діяльність окупаційних режимів проти населення західноукраїнських земель та його боротьба за волю і незалежність 1920–1953 рр.) [66] також висвітлює період німецької окупації. М. Чоповський у своїй праці не обійшов увагою проблему, пов'язану із використанням примусових працівників у Німеччині. «...Масштабна мобілізація працездатного населення мала на меті забезпечити економіку Німеччини рабською робочою силою, обезлюднити завойовані території та знищити українську молодь. Тому, коли з весни 1943 р. кількість охочих працювати у «гітлерівському раю» значно скоротилася, окупанти перейшли від вибіркового до поголовного вербування працівників...» [66, с. 74].

Автор не забуває відзначити наслідки, котрі призвели до падіння даного режиму: «...Жорстокість та недалекоглядність нацистського окупаційного

режиму, який бумерангом обернувся проти своїх ідейних наставників. Відчувши негативні результати соціально-економічних перетворень, мешканці українських земель чим раз впевненіше брали участь в антифашистському русі опору...» [66, с. 76–77].

Історик В. Лахно у своїй праці «Умови життя і праці українських остарбайтерів у країнах Третього Рейху» [46] висвітлює основні проблеми, котрі зв'язані із умовами роботи та побуту галицьких працівників в Німеччині, показуючи на прикладі східних, галицьких і центральних українців: «...Умови життя і праці різних етнічних категорій населення України на примусових роботах у країнах Третього Рейху значно відрізнялися. Українці – мешканці Галичини, землі якої тривалий час входили до складу Австрійської імперії, Австро-Угорщини та Польщі, займали більш вигідне становище порівняно з жителями центральних і східних областей України. Якщо першим у Німеччині дозволялося вільно пересуватися у межах населеного пункту, не носити таврознаку «OST», отримувати допомогу від громадських організацій, краще харчуватися тощо, то другі становили найбезправнішу та найчисельнішу групу іноземних робітників. Причому найзатребуванішими були остарбайтери жіночої статі, продуктивність роботи яких на промислових підприємствах була високою, а заробітна плата – низькою. На відміну від їхніх колег – чоловіків, жінки були більш слухняними і німецькі органи влади не боялися їхнього опору...» [46, с. 91–92].

В роботі «Остарбайтери – українські примусові робітники нацистської Німеччини» [56] Т. Пастушенко подає інформацію про перші спроби вивезення східногалицького соціуму як працівників на роботах у Німеччині: «...Переважна більшість українських робітників була доставлена до Рейху з окупованої території України впродовж 1942–1944 рр. внаслідок жорстокого примусу. Проте, перші українці опинилися в Німеччині ще влітку 1939 р. Це були жителі Закарпаття, яких вивозили на примусову працю до Австрії. Наступними на початку вересня 1939 р. потрапили до Рейху галичани – військовослужбовці польської армії, які опинилися у німецькому полоні, а з

часом були переведені у стан цивільних робітників... Перші цивільні робітники з сучасної території України почали прибувати до Німеччини влітку 1941 р. – це жителі областей, що увійшли до дистрикту Галичина...» [56, с. 55].

В роботі Е. Андріїв «Вплив суспільно-політичної та військової ситуації на політику трудових депортацій у Галичині в роки німецької окупації (1941 – 1944)» [15] висвітлюється вплив військових, політичних та економічних чинників на ставлення галичан до політики трудового вивезення у 1941–1944 рр., та й, загалом, до праці у Третньому рейху: «...Складовим елементом німецької окупаційної політики було вивезення населення на роботу до Райху... захопивши Галичину, окупаційні власті не зразу почали мобілізацію робочої сили на працю до Німеччини. На впровадження політики трудових депортацій впливали військові, політичні та економічні фактори, які міняли ставлення населення до окупаційної влади та до праці в Райху...» [15, с. 239].

У її праці також проаналізовано політику протидії трудовому вивезенню з боку ОУН (б) і ОУН (м), при тому були розкриті основні методи і форми саботажної політики стосовно вивезення галичан до Німеччини з боку представників Української греко-католицької церкви (УГКЦ). Також автором висвітлена благодійна діяльність священослужителів на території Третього рейху, котра включала в собі: проведення душпастирської діяльності над остарбайтерами та полоненими; навчання молоді; допомога нужденним і голодуючим тощо [15, с. 242].

Автор також виділяє групу методів мобілізації робочої сили нацистами на території дистрикту «Галичини»: «...Загалом усі методи мобілізації робочої сили можна об'єднати у такі групи: виявлення працездатного населення, пропаганда, адміністративний тиск та силові методи. Методами виявлення працездатного населення були різноманітні реєстрації та переписи галичан. Їх проводили протягом всього періоду окупації. Завданням пропагандистських методів було зацікавити населення і показати вигідність праці в Німеччині. Методи адміністративного тиску представляли собою ряд розпоряджень

наказів та циркулярів, які мали змусити населення їхати на працю в Райх та надати примусовій мобілізації вигляду добровільності. Завданням силових методів було допомоги біржам праці зібрати контингент робочої сили і змусити населення коритися...» [15, с. 239].

Е. Андрійів також розкриває особливості пропагандистської політики нацистів стосовно роботи в Райху: «...З липня до жовтня 1941 р. мобілізація робочої сили для праці в Райху здійснювалось, в основному, пропагандистськими методами. У цей час лише починали використовувати такі методи адміністративного тиску, як продовольча політика, скорочення допомоги по безробіттю, направлення безробітних на особливо тяжкі та примусові роботи, конфіскація худоби і всього майна у тих людей, що відмовилися їхати до Німеччини, накладання штрафів на все село, примусове переселення та земельна політика окупаційного уряду, вирівнювання робочої сили в сільському господарстві, масова евакуація...» [15, с. 240].

Автором було вказано на основні причини, котрі спонукали галичан покидати свій рідний дім, щоб поїхати на роботу у Німеччину. Проте, історик наголошує, що, починаючи з 1942 р., людей з Галичини вивозили у примусовий спосіб: «...Безробіття і голод, який почався у дистрикті восени 1941 р. та тривали до осені 1942 р. Ці проблеми окупаційні власті вирішували шляхом працевлаштування в Райху. Проте кількість добровольців була значно меншою від тієї, яку потребувала німецька економіка. Тому з жовтня 1941 р. окупаційні власті починають застосовувати такі силові методи як заручництво та нічні облави. Протягом літа 1942 р. облави набували характеру татарських набігів. Саме в цей час з дистрикту депортували найбільше населення...» [15, с. 241].

Науковець наводить статистичну інформацію, котра показує скільки було вивезено галичан у примусовій формі: «...За звітом Ф. Заукеля, з Галичини до Німеччини станом на 31 липня 1942 р. вивезли 254 600 осіб. На 3 серпня 1943 р. ця цифра зросла до 304 200 осіб, а в другій половині червня 1944 р. досягла вже 325 000 осіб. Проте вже восени 1942 р. різко зменшується

кількість галичан, що під тиском обставин зголошувались їхати на працю до Німеччини. Тому з цього часу окупаційна влада починає проводити акції по захопленню робочої сили, які «мали вигляд полювання на людей»...» [15, с.241].

У цій роботі акцентується увага на організації, котра займалася пошуком людей, а також примусовим вивезення жителів дистрикту на працю в Третій рейх: «...Саме гестапо, СС та поліція в цей час здійснювали «акції лову» чоловіків до війська і на роботу Німеччини. Зокрема, 15 червня 1944 р. їх провели в селах : Середпільці, Мукані, Криве, Дмитрів, Стоянів та інших. Всього було забрано 524 особи. При спробі тікати стріляли. Під час цих акцій представники німецької поліції погрожували населенню спаленням господарства за втечі чи переховування...» [15, с. 242]. Ми вважаємо, що робота Е. Андріїв, є однією із фахових праць, присвячених вивченню проблем трудової мобілізації населення дистрикту на роботи в Німеччині.

О. Перехрест у роботі «Українське село в 1941–1945 рр.: економічне та соціальне становище» [57] описує становище населення сільських місцевостей у період нацистського «нового порядку». Автор звертає увагу на успішних способах агітаційної політики: «...Уже наприкінці 1941 – початку 1942 рр. гітлерівці розгорнули галасливу пропагандистську кампанію, щоб налагодити масовий добровільний виїзд на роботу до Німеччини. Жителів міст і сіл закликали взяти участь у «будівництві нової Європи та забезпеченні якнайшвидшого завершення війни»...» [57, с.258].

Ми вважаємо, що дослідник надзвичайно фахово підходить до проблем пропаганди та агітації стосовно вербування населення на працю до Третього райху. «...Нацистська пропаганда намагалася спокусити людей принадами всіляких благ, котрі начебто очікують їх у німецькому «раю»: високими заробітками, добротним житлом, набуттям цінних спеціальності і кваліфікації, можливістю побачити «Захід» і прилучитись до «європейської культури». У листівках та окупаційній пресі, які поширювалися у великій кількості по селах, містилися обіцянки, що всі, хто поїде до Німеччини, після повернення через

півроку додому житимуть у кращих умовах, одержать у винагороду земельні наділи, матеріальну компенсацію, пільги тощо, а родинам «добровольців» надати допомогу фінансово або продовольством, «нарізати додатково землі до садиби» чи «дати наділ у полі». Окупаційна влада навіть видала низку відповідних документів, які декларували певну матеріальну підтримку тих селян, які добровільно поїхали до Райху, та їхніх сімей...» [57, с. 258].

Історик наголошує на тому, що коли почали приходити листи від працівників, котрі вже працювали у Третньому рейху, люди зрозуміли в яких важких умовах перебувають їхні знайомі: «...Однак уже незабаром плани гітлерівців на добровільне залучення нужденних українців до роботи на Райх провалилися. З листів, які надходили з Німеччини від перших «остарбайтерів» та робітників, котрі повернулися додому через хвороби та непрацездатність, населення дізналося про brutальне, нелюдське поводження з мобілізованими під час перевезення до Райху та несумісність між обіцянками та їхнім реальним жахливим становищем у Німеччині. Ці звістки нейтралізували і навіть перекреслили німецьку агітацію, а на сільське населення мали шокуючий вплив і призвели до посилення в його середовищі ухильницьких настроїв, які, зрештою, стали домінувати. Навесні 1942 р. кількість добровольців як загалом у республіці, так і серед селян значно зменшилася...» [57, с. 259].

Автор стверджує, що, починаючи з весни 1942 р., набір працівників на роботу в Німеччину мав примусовий характер: «...З весни 1942 р. для врятування програми забезпечення економіки Райху робочою силою нацистський уряд бере курс, який знайшов втілення у декреті Гітлера від 21 березня 1942 р., на примусове вивезення «східних робітників». Для його реалізації було створено спеціальну установу – «Імперське бюро з використання робочої сили» на чолі з Ф. Заукелем. Мобілізації підлягали люди обох статей віком від 15 до 60 років. Заукель вимагав від східних територій форсувати вилучення робочої сили, особливо з України. У телеграмі Е. Коху від 31 березня 1942 р. Заукель просив для цього «... вжити всіх належних

заходів, у випадку необхідності навіть жорстоке застосування трудової повинності ...», на що лютий ненависник і кат України й українців з готовністю відповів: «Я вижену з цієї країни всіх, аж до останньої людини». Вже незабаром Заукель оголосив Кохові подяку за його старанність у відправці українських рабів до Німеччини...» [57, с. 259].

Науковець подає характеристику способам та методам, котрі використовувались нацистами для того, щоб примусово вивозити населення дистрикту на роботи в Німеччину: «...По всій окупованій Україні здійснювалися широкомасштабні заходи з організації набору робочої сили. Усім підрозділам, ланкам та службам окупаційного апарату і т. зв. цивільної адміністрації належало брати участь у них, як заходах першочергової ваги. Методи їхньої роботи не відрізнялися якою-небудь різноманітністю і зводилися до масових репресій. Видавалися у великих кількостях накази, у яких містилися відверті погрози тим, хто наважиться ухилитися від мобілізації. Такі особи оголошувалися саботажниками і партизанами й до них застосовувалися найжорстокіші покарання.

У селах окупанти та їхні прислужники вводили кругову поруку: всі члени сім'ї несли відповідальність у разі ухилення мобілізованого від виїзду на роботу в Райх...» [57, с. 259–260].

Також, автор стверджує, що ОУН (м) та ОУН (б) займали неоднозначну політику щодо проблем, пов'язаних з трудовою мобілізацією населення Галичини. На підтвердження цього можна навести такі рядки: «...Неоднозначним було ставлення ОУН до нацистської програми вивезення українців на роботи до Райху. Мельниківці не виступали проти неї. Їхня газета «Голос Прикарпаття» 21 лютого 1943 р. писала: «Тепер у нас багато обов'язків. Одним з перших є справа виїзду робочих сил до Німеччини. Знаємо, що війна відірвала і кинула на фронт багато людей На їхні місця мусять прийти другі люди, бо праця на господарствах, фабриках і заводах не сміє припинятися». Зовсім протилежну позицію зайняли бандерівці. 12 червня 1942 р. командуючий поліцією безпеки і СД на Україні інформував берлінське

керівництво: «Як повідомлялося з Ровно, прибічники Бандери ставляться різко негативно до надсилання робочої сили до Райху. Вони категорично забороняють своїм членам відправлятися на роботу до Райху і вимагають підвищення активності виступів проти використання робочої сили в Райху...» [57, с. 260–261].

Історик М. Коваль у своїй роботі «Україна крізь віки: Україна в Другій світовій і Великій Вітчизняній війнах (1939–1945 рр.)» [37], а точніше у розділі ««Остарбайтери» України: раби Гітлера, ізгої Сталіна», надає, хоч і в загальних рисах, інформаційні дані стосовно Галичини, а саме щодо політики примусового вивезення населення на роботи до Німеччини: «... Надзвичайно сильно політизація краян стримувала проведення депортаційних акцій у перші місяці окупації. Статус дистрикту, його історична доля та скерування політичної активності галичан до організації соціальної допомоги дещо пом'якшували окупаційний режим і методи набору робочої сили. Німецька національна політика, активна діяльність польського населення, безробіття та голод сприяли посиленню депортаційних акцій та запровадження силових методів набору робітників. Найбільшу кількість населення було вивезено до Німеччини в період голоду з листопада 1941 р. до липня 1942 р. Діяльність радянського і національного рухів Опору та події на фронтах надали силовим методам більш жорстокого вигляду...» [37, с.179].

Щодо питань, пов'язаних із проблемами трудової мобілізації населення дистрикту «Галичина», то вони висвітлюються у роботі Т. Лапан «Застосування усної історії як методу до дослідження проблеми цивільного населення з дистрикту «Галичина», вивезеного на примусові роботи до Третього райху» [44]. У даній роботі дослідниця звертає увагу на роль Українського центрального комітету (УЦК) у підтримці українських працівників. «...Важливою відмінністю і специфічною особливістю вербування й вивезення українців Галичини на роботи до Німеччини було те, що на цих теренах виникла і почала діяти громадська інституція, створена спеціально для допомоги депортованим. У дистрикті Галичина німецька влада дала дозвіл на

існування допомогових комітетів – єдиної форми організації для всіх національних груп – українців, поляків, євреїв...» [44, с.166].

Науковець подає інформацію щодо УЦК, котра проводила так звану «реальну політику». Вона ставила собі за мету дотримання формальної лояльності до німецької влади, а також зберегти українське населення від переслідувань, при цьому вони захищали права галичан, котрі були пов'язані із надмірним набором працівників до Німеччини. «...Хоч УЦК не завжди досягав своєї мети, оскільки рух робітників був дуже великий, додавалася несвідомість наших робітників, а також бруталність німецького керівництва, однак недооцінювати значення цієї організації неможливо. Це була єдина організація на окупованій німцями українській території, яка хоча б частково, але допомагала робітникам, що виїжджали з генерал-губернаторства (включаючи дистрикт Галичина)...» [44, с. 166–167].

Автор вважає, що існувала відмінність у становищі українців у різних окупаційних зонах, котра полягала в характері методів вивезення населення. Вказану проблему Т. Лапан безпосередньо пов'язувала із одним з стереотипів радянської воєнної та повоєнної історіографії. Згідно з радянською думкою, вивезення українців на роботи до Третього райху носило винятково насильницький характер, а роботу в Німеччині називали «примусовою» [44, с. 167].

В наступній роботі «Вербування і депортація населення України до Німеччини та умови його праці і побуту у неволі (1939–1945 рр.)» [43], авторкою було висвітлено і проаналізовано перші фази використання галицьких українців на роботах в Німеччині. На нашу думку, правильним є те, що дослідниця наголошує на тому, що першою фазою використання галичан на роботах у Німеччині хронологічно починається не з 1941–1942 рр., а з початку вересня 1939 р. «...У війні проти Польщі Німеччина захопила в полон близько 420 тис. польських солдатів і офіцерів. Частина з них була українського походження. Значну частину полонених спрямували в сільське господарство і лише 6 % – у німецьку промисловість (буровугільні й

гірничорудні підприємства)... Іншою категорією галицького населення, яке потрапило до Райху на перших порах війни у становище, подібне до становища іноземних робітників, були утікачі з Галичини й Волині, які перебиралися спочатку до генерал-губернаторства, а згодом переїжджали (добровільно і примусово) до нацистської Німеччини...» [43, с. 67–68].

Варто відзначити київського історика І. Ветрова, котрий у своїй роботі вивчав економіко-трудове використання українських територій для потреб Німеччини. За його словами, система німецьких органів влади була націлена на використання економічних ресурсів на окупованих землях. Історик наводить інформацію про ставлення німецької влади до людей із окупованих земель, як хижацьке та жорстоке. Автор у дослідженні «Економічна експансія Третього рейху в Україні 1941–1944» [23] лише частково досліджує проблему трудової мобілізації населення Галичини та подає статистичну інформацію про вивезення до Третього рейху східногалицького соціуму станом на 1944 рік: «...У середині червня 1944 р. в Німеччині працювало 325 тис. галичан, крім того, за даними української комісії в Берліні, ще 120 000 українців перебувало на роботах у Німеччині...» [23, с. 195].

Науковець І. Андрухів у дослідженні «Суспільно-політичні та релігійні процеси на Станіславщині в кінці 30-х – 50-х роках ХХ ст.» [17] окреслював основні причини добровільного виїзду галицьких українців на роботи у Німеччину: «...Причини добровільного виїзду українців на роботу були такі: прагнення здобути добрий фах, освіти, вивчити іноземні мови; цікавість до життя людей за кордоном; бажання позбутися важких умов проживання на окупованих Німеччиною територіях; дієвість німецької пропаганди; голод і безробіття...» [17, с. 167].

Заходи щодо добровільного вербування, на думку дослідника, майже від самого початку зазнали нищівного краху на усіх окупованих землях, за винятком Галичини: «...Перша з причин була історичною і полягала у тому, що найбільш населення краю ще з кінця ХІХ – початку ХХ ст. становило мобільні трудові ресурси, які в пошуках праці навіть перетинали океан. Відтак

“експорт” робочих рук Галичина знала здавна, а тому й до праці в Третньому райху галичани поставилися спочатку цілком задовільно. Друга причина полягала в тому, що в Галичині заходи щодо мобілізації робітників мали не такі відверто жорстокі форми, як на інших окупованих українських територіях. Тому до середини 1943 р. (до початку масових облав) у Галичині виїзд був переважно добровільний...» [17, с. 167].

Дослідники із України досить часто акцентують увагу на тому, що цивільне українське населення чи не від самого початку війни зазнало насильницьких методів вербувальної політики та відправки на роботу. На нашу думку, стосовно даних подій правильним буде вживати поняття «депортація». Велика частина галицького соціуму на самому початку війни, за словами історика І. Андрухіва, добровільно погоджувалась на відбуття в Німеччину. Перш за все, це було викликано метою: покращити матеріальне становище як своє, так і своєї сім'ї та втечі від жахів окупації і війни. Тому, історик рекомендує вживати стосовно даної категорії людей поняття «вивезення». Наступною відмінністю, на його думку, варто вважати різницю в часі введення різних заходів до примусового населення з Райхскомісаріату Україна і дистрикту «Галичина». «...У Райхскомісаріаті Україна до насильницьких методів окупаційна влада вдалася вже з початку 1942 р., а на теренах дистрикту Галичина такі методи почали застосовувати не раніше середини 1943 р., коли тут розпочалися масові облави...» [17, с. 174].

Варто підкреслити те, що українці, котрі проживали у Райхскомісаріаті Україна, а також на прифронтових зонах, стали основними трудовими ресурсами для промисловості нацистського Третього рейху, де умови праці та перебування були найгіршими. Галицьке населення зазвичай прикріплювали найчастіше до сільського господарства або приватного сектора господарства. Дослідник І. Андрухів вдало зауважує, що відправка на найтяжчі або відносно кращі умови праці у Німеччині також багато в чому залежали від соціального і територіального походження працівників та його національності тощо [17, с. 174].

Отже, аналізуючи історіографію досліджуваної тематики, ми розділили її на декілька напрямків. До цих напрямків, ми віднесли радянську, діаспорну, зарубіжну та історіографію незалежної України. Розглядаючи радянську історіографію, ми дійшли висновку, що у ній простежується одноманітність щодо підбору джерельної інформації, а також односторонність у висвітленні даних історичних подій, пов'язаних із Другою світовою війною. Радянські дослідники питання «праця на ворога» майже не розглядали. У їхніх наукових роботах все зводилося до висвітлення краху німецької політики стосовно «викачування» економічного потенціалу із окупованих територій, при тому не забували вказувати на важливу ролі у цьому Комуністичної партії.

Можна виокремити основні їхні риси радянської історіографії:

- ідеологічна заангажованість великої частини радянських істориків, котра спричиняла одностороннє трактування досліджуваних подій;
- ігнорування фактів добровільного виїзду частини галицьких українців на роботу у Німеччину;
- замовчування правдивих даних, котрі стосувалися реальної кількості та масштабів виїзду східногалицьких робітників;
- засекречення дуже великої кількості архівних джерел, які мали показати реальну картину подій Другої світової війни.

В історичних працях зарубіжних і діаспорних дослідників тема примусового вивезення населення розглядалась, в основному, в контексті висвітлення умов праці та побуту східногалицьких працівників у Третньому рейху. Зарубіжні дослідники, зазвичай, відносили галичан не до українців, а до так званого «австрійсько-польського населення». Водночас, діаспорні історики відносять галичан виключно до етнічного українського населення. В основному діаспорні і зарубіжні дослідники акцентували на показі побуту галицьких робітників у Німеччині.

Сучасні українські дослідники у публікаціях, в основному, вивчали питання, пов'язані із порушенням людських прав, а також висвітлювали нелюдську експлуатацію робочої сили у Німеччині. Сучасні науковці почали

зосереджувати увагу на деякі особливості і умови, в котрих опинилось населення із дистрикту «Галичина». Також ними визначено три гілки примусових робітників – українців, росіян і білорусів. Водночас, українські історики досліджували питання боротьби партизан проти поневолення населення України та участь українських церковнослужителів у допомозі працівникам у Третньому рейху.

Розділ 2.

ВИКОРИСТАННЯ СХІДНОГАЛИЦЬКОГО СОЦІУМУ НА ПРИМУСОВИХ РОБОТАХ ТРЕТЬОГО РЕЙХУ В ПЕРІОД НАЦИСТСЬКОГО «НОВОГО ПОРЯДКУ»

На початок Другої світової війни німецька влада уже мала план дій стосовно окупованих територій. Німеччина у війні проти Радянського союзу виробила конкретні проекти щодо встановлення на Сході «нового порядку» – тобто визначення характеру окупаційного режиму на захоплених Третім рейхом територіях. На їхню думку, існувало три найбільш вірогідні сценарії, які німецька влада активно просувала на окупованих територіях.

Перший передбачав надати захопленим територіям певних форм офіційної суверенності, але насправді вони прямо залежали від самого Третього рейху. Згідно другого сценарію малося на меті встановити так званий надзвичайний режим окупації, згідно якого Німеччина мала б “свободу рук” (тобто мала можливість самостійно змінювати політику на захоплених землях). Третій, по своїй суті, передбачав приєднати завойовані території до складу самого Третього рейху і здійснювати їхню колонізацію. Серед усіх цих варіантів стосовно окупації України, А. Гітлер зупинився на другому.

На думку німецького командування, Україна, а також інші країни Східної Європи, згідно з тим, як попередньо розраховував німецький фюрер, мали б перебувати у повній залежності від рейху, а їхня територія має бути розділеною. Третьому рейху потрібні були лише промислові ресурси та дешева робоча сила. Верховне командування вермахту, в тому числі і сам А. Гітлер, вбачали в Україні, передусім, важливу продовольчу і сировинну базу для подальшого продовження війни з безперечним успіхом [62, с.169].

У перші місяці радянсько-німецької війни, а точніше 17 липня 1941 р., за дорученням А. Гітлера, було визначено, що «галицькі землі переходять до складу Генерального Губернаторства. Пізніше того ж року 22 липня за розпорядженням Г. Франка відбулось офіційне приєднання цих земель до

складу Генеральної Губернії. Відповідно до його вказівок було визначено, що Станіславська, Тернопільська, Дрогобицька та Львівська території повинні увійти до складу дистрикту «Галичина» [62, с.171].

Після того, коли відбулось приєднання дистрикту «Галичина» до Генеральної Губернії, на галицьких українців було поширено правила поведінки з поляками, котрі особисто визначив А. Гітлер. За цим розпорядженням, життєвий рівень населення мав бути надзвичайно низьким, а також він не мав підлягати підвищенню. На думку А. Гітлера, «ідеальною мала бути така ситуація, коли особа в Генеральній Губернії володіла б невеликою ділянкою землі, з якої не могла б прохарчуватись своєю сім'ю. Тому гроші, необхідні для придбання одягу та продуктів, слід було заробити в Німеччині. Генеральна Губернія мала стати джерелом некваліфікованої робочої сили для Третього рейху, передусім сезонних робітників, особливо для сільського господарства» [15, с.240].

До основних методів виявлення працездатних осіб на території дистрикту, варто віднести різноманітні переписи, а також реєстрацію галичан. Їх, зазвичай, проводили під час всього періоду окупаційного режиму. На нашу думку, основним завданням пропагандистських методів було зацікавити, а також показати вигідність праці у Німеччині всьому населенню дистрикту «Галичина».

Щодо методів адміністративного тиску, то вони представляли собою ряд циркулярів, наказів, а також розпоряджень, котрі мали змусити населення їхати на роботу до Німеччини. Водночас нацисти надали примусовій мобілізації вигляду добровільного виїзду. А щодо силових методів, тут варто сказати, що їхнім основним завданням було «допомогти біржам праці зібрати певний контингент робочої сили, а також змусити населення коритися німецькій владі» [15, с.239].

Ситуація стосовно вивезення і використання населення дистрикту «Галичина» та мешканців інших українських земель як робочої сили на роботу до Третього рейху була дещо іншою. Це й не дивно, адже галичан та інших

українців, нацисти сприймали по різному. Різниця полягала в тому, що значна територія західноукраїнських земель, а точніше «дистрикт «Галичина», на відміну від інших земель України, одразу ж після окупації підпадав під дію трудового законодавства, котре уже було впроваджено на території Польщі. А щодо населення із інших областей України, то воно сприймалось німцями виключно як частина Росії, і тому нацисти ставились до людей на цих територіях набагато гірше, ніж до мешканців дистрикту «Галичина»» [63, с. 63].

У питанні ставлення до Галичини як території та до місцевого населення, серед німецького командування не було єдиної думки. Одна частина (під керівництвом Ф. Тодт) вважала її «старою австрійською територією», що відійшла до Генеральної Губернії та має бути прилучена до Третього райху. Тому вони ставились до населення прихильно. Інша частина німецького командування (в особі В. Кайтеля) трактувала її як російську територію, де «використання робочої сили потрібно здійснювати в основному шляхом запровадження гужової та трудової повинності без винагороди» [15, с.240]. На їхню думку, «за свою роботу працівники повинні отримати скромне харчування» [15,с.240]. Проте так склалась історична доля Галичини, а також досвід експорту робочої сили сприяли тому, що протягом осені 1941 р. східногалицький соціум залучали до праці в Німеччині. «Спосіб залучення в основному був пов'язаний із повідомлення або повісткою з біржі праці. Людям зазвичай казали, що вони їдуть на 9 місяців, але при цьому їх попереджували про можливі наслідки непослуху» [15,с.240].

Варто зазначити що по всій Україні були створені спеціальні органи влади – арбайтсамти (тобто біржі праці). В Галичині також діяли арбайтсамти, але тут вони отримали назву – уряди праці, котрі проводили обліки та розподіли робітників відповідно до їх кваліфікації. «У дистрикті «Галичина» поширювалось розпорядження уряду Генерального губернаторства, в якому зазначалось, що місцеве населення віком від 18 до 60 років зобов'язане працювати. Хоча до виконання цих розпоряджень дуже часто залучали

підлітків, котрі ще не досягли 18 років, а також людей в котрих вік становив понад 60 років. Тому й не дивно, що протягом серпня 1941 по липня 1944 рр. на території дистрикту «Галичина» почало поширюватись розпорядження про примусове використання учнів як робочої сили, а також про їх відправлення на роботи в Німеччину» [63, с.63-64].

Розбираючись у проблемі, коли ж саме відбувся перший етап використання українців із території дистрикту «Галичина» на роботах у Третьому рейху, то варто зазначити, що науковці сходяться на думці, що такі акції відбулись ще в 1939 р. Також вони наголошують, що вербування з Генерального губернаторства здійснювалось не у 1941 р., а почалось із середини 1940 р. Науковці пояснюють це тим, що «початок мобілізації галичан можна пов'язати з тими галицькими українцями, котрі стали військовополоненими в часи німецько-польської війни і їх було переведено до стану цивільних працівників Третього райху» [63, с.64]. На підтвердження цього у «Краківських вістях» зазначалось, що «...Велетенський, не бачений досі експеримент використати робітну силу чужинців у Німеччині почався, можна сміло сказати, з останнім пострілом у німецькопольському збройному конфлікті...» [4].

Існують чимало спогадів про події, котрі пов'язані із аспектами Другої світової війни. Серед цих спогадів можна знайти інформацію про використання галицьких українців не тільки як працівників, а і як військовополонених, котрі були змушені працювати на примусових роботах в Третьому рейху. Тому серед них варто відзначити спогади І. Цюпка.

Ми вважаємо, що саме ці спогади вказаного автора є важливою інформацією стосовно використання галичан у польсько-німецькій війні, а також про майбутню долю галицьких військових. Він, згадує це так: «...А пізніше вже, як сказати, вже став більш дорослим, і вже воєнкомат, і вже забрали у військо польське. Ну, а тоді мову брали. То мусив здоровий хлопець бути за Польщі. І пізніше прийшло мені повідомлення, що вже йти треба в військо. Мій майстер на мене розізлився: «Чого ти не казав, що ти підеш у

військо?» А я кажу, що я не знав, що мене візьмуть до війська. Та й взяли до війська. І тут вже треба було їхати, і я поїхав... Моя година... нас було багато тих... то за Польщі дуже мало брали до війська хлопів, бо мусив був бути стопроцентово бути здоровим. То призов, примусове. І приїхав я... Ми, я і то ціла компанія, що ми їхали в Кротошин, під німецькою границею. Розумієте? Ну, військо, то є військо: дисципліна, і так далше. То ви знаєте. Але тоже щось хотілося, щось таке... То ми там поїхали на відпустку, то надавали нам, дали ті чорпики. І там самі поляки і німці були в Кротошині, там німців дуже багато було. Вони їх поналіплювали і все. І вже більше потім... що... Війна, розумієте. А я якраз службовий, нічого не зробиш. Війна перша була... Забирали вони Залозанських від Чехословакії, так. А пізніше, ну, ми мали вже йти додому, звільнитися. Війна з німцями. То ми так собі з українцями... що ти зробиш?... Бо не знали за німців, хто німці є. Що ти зробиш... І пішов на ту війну. Всі пішли. І то саме місце було таке, Кротошин, то коло границі німецької. Ну, що там постріляли трошка та й повтікали. Так, втікав. І думав лишитися. У мене було трохи наших молодих хлопців. А то війна, то фронтом фронтом аж до Варшави, пішком. Де треба було, там постріляли, але знаю, що я хотів втікнути... там стояла така, кінець, з берести такою. І мені сказали, що під'їхати і треба там розкинути гранати. А я під'їхав трохи, а потім вискочив і гранати не розкидав, бо там вже німці були. Що я зроблю, їдьте ви собі, думаю. І не розкинув тих гранат, так на возі вони лишилися, а я впав й лежав як неживий. Ну, і на тім кінець. Пізніше.. А у Варшаві я попав вже в полон...» [45, с.202].

Тут варто зауважити, що існувала також інша категорія мешканців дистрикту «Галичина», котрі потрапили до Німеччини на початку війни в становище, дуже подібна до іноземних робітників. В основному, це були втікачі з Галичини, котрі переїжджали спочатку до Генерал-губернаторства, а пізніше перебирались до самої нацистської Німеччини. «...З першими поїздами «добровольців» на працю – це були українці, здебільшого втікачі із західноукраїнських земель – почалася справжня, як її називає німецька преса,

«промислова мандрівка народів»...» [4].

Незважаючи на попередню групу, котра була малочисельною, наступна категорія населення дистрикту «Галичина», яка виїжджала на роботи до Німеччини, була в перших роках війни найбільш численною.

Саме ця частина галицьких українців виїжджала до Німеччини добровільно. В основному, вони піддавались агітаційній політиці, котру проводила німецька адміністрація та Український крайовий комітет (УКК). «...При цьому окупанти всіляко намагалися заманити людей обіцянками нечуваних благ, які нібито чекають їх в Німеччині: високими заробітками, засвоєнням навичок «європейської культури» і т.д. Так, в оголошенні у Львові говорилося: «Всі, хто поїде на роботу в Німеччині, будуть жити там в кращих умовах, ніж вони коли-небудь жили в Радянській Росії. Робота в Німеччині дасть їм в подальшому житті велику перевагу... » [35, с.12].

Також варто зазначити той факт, що нацисти використовували методи масової дезорієнтації населення дистрикту «Галичина». Вони відкривали так звані «виставки», де показували німецький «рай» та «щасливе» життя «східних працівників», а також демонстрували агітаційний фільм «Дорога до Німеччини». Крім цього нацисти видавали мільйонними тиражами листівки і плакати (додаток В) із закликами записуватися на добровільний робочий виїзд до Німеччини» [31, с.180].

Дані «виступи» мали величезний агітаційний вплив на переконання величезної кількості населення їхати до Німеччини. Переважно на так званих «виступах» нацисти переконували населення, що навіть не кваліфіковані робітники після проходження перекваліфікації та перевишколу, отримають нові навички та знання, котрі допоможуть їм заробляти ще «більше багатства» в Німеччині. «...Робітники отримують піврічні або річні контракти, а після закінчення праці мають можливість вибрати або поворот до дому, або продовжити, на власне бажання... Ми що стояли на чолі нашого організованого життя, не знали в тому часі ще докладніше про нові організації робітництва в Німеччині, ані що важливіше, про погіршення відношення

німців до чужинецького робітництва...» [54, с.198].

Нацистська адміністрація розробляла великі план на кожен повіт, волость та село. «Коли добровольців не було або їх було занадто мало, то сільські старости, а також люди від УКК знаходили тих які здебільшого були сиротами, напівсиротами, або вихідцями з багатодітних сімей та всіляко переконували їх виїжджати на роботи до Німеччини» [63, с.64].

Безробіття та голод, які почались у дистрикті восени 1941 р. і тривали до осені 1942 р., спричинили появу ще однієї групи людей, які хотіли покращити своє матеріальне становище, а саме добровольців. Ці проблеми окупаційна влада вирішували шляхом працевлаштування в Німеччині. Проте кількість добровольців була значно меншою від тієї, яку потребувала німецька економіка. Тому з жовтня 1941 р. окупаційні власті починають застосовувати такі силові методи як заручництво та нічні облави. Протягом літа 1942 р. облави набули характеру татарських набігів. Саме в цей час з дистрикту депортували найбільше населення. За звітом Ф. Заукеля, «з Галичини до Німеччини станом на 31 липня 1942 р. вивезли 254 600 осіб. На 3 серпня 1943 р. ця цифра зросла до 304 200 осіб, а в другій половині червня 1944 р. досягла вже 325 000 осіб. Проте вже восени 1942 р. різко зменшується кількість галичан, що під тиском обставин зголошувались їхати на працю до Німеччини. Тому з цього часу окупаційна влада починає проводити акції по захопленню робочої сили, які «мали вигляд полювання на людей» [15, с.241].

Якщо говорити про облави, то вони були не від'ємною частиною німецької політики на окупованих територіях. Тому що, завдяки ним нацисти завжди поповнювали запаси робочої сили на підприємствах. Облави використовували на усій території окупованої України. Хоча на території дистрикту «Галичина» цей метод почали використовувати набагато пізніше, ніж на інших землях України. Це було спричинено тим, що, починаючи із самого початку окупації, на території дистрикту переважав добровільний виїзд населення на роботи до Німеччини. Але усе змінилось у 1942 р., коли добровольців стало менше і постало питання набору робочої сили. Саме у цей

момент німці почали використовувати метод облави на території дистрикту «Галичина»: «...Так, у с. Олесько Буського району Львівської області навесні 1942 р. окупанти зігнали в центр села всіх мешканців, крім німецьких і престарілих. Із цієї групи відділили чоловіків і забрали на примусову роботу до Німеччини. Одна з таких облав відбулася у Львові 20 жовтня 1942 р. Під час цієї тотальної облави, що поширилася на всі установи, житлові квартали, видовищні заклади, ринок, вокзал, у місті виникла страшна паніка...»[61, с.265].

Ситуація із добровільним виїздом почалась змінюватись, адже кількість добровольців знизилась (про що ми згадували вище). Тому «німецьке командування, починаючи з 1 січня 1942 р., крім методу облав на території дистрикту «Галичина» запроваджували обов'язкові громадські роботи. Всі фізично здорові люди віком від 15 років повинні були зареєструватися в міських та повітових урядах праці. Щодо працездатних чоловіків, яким від 17 до 35 років, то їх залучали до трудових повинностей у так званих «будівельних службах»» [63, с.64]. Крім того, «Український крайовий комітет (УКК) організував для галичан свої табори праці, які отримали назву «Українська служба Батьківщині». Ці відділи праці проводили вербування працездатного молодого покоління для робіт на сільському господарстві та промислових підприємствах для території самої Німеччини» [63, с.64].

18 лютого 1942 р. було видано розпорядження німецької окупаційної влади, згідно з яким запроваджувався обов'язковий набір працездатного населення для робіт у сільському господарстві та промислових об'єктах, безпосередньо на території Третього рейху. Згідно з декретом А. Гітлера було створено 21 березня 1942 р. спеціальний орган, який отримав назву «Імперське бюро по використанню робочої сили», а також запроваджено нову посаду головного уповноваженого з використання робочої сили. На цю посаду було призначено Ф. Заукеля. За час перебування на цій посаді, Ф. Заукель збільшив масштаби вербувальних комісій. Варто зазначити, що в телеграмі до рейхсміністрів східних окупованих територій зазначалось: «Прошу вас

форсувати вербування, за яке ви відповідаєте разом з комісіями, всіма доступними засобами, включаючи суворе застосування принципу примусової праці з тим, щоб у найкоротший строк потроїти кількість завербованих»[10, арк. 2].

Незважаючи на розпорядження, котре було видане 18 лютого 1942 р., про яке ми згадували вище, до зазначеного терміну виїзд до Німеччини з дистрикту «Галичина» носив добровільний характер, тому що галицькі українці розглядали цю можливість як традиційну спробу покращити своє становища через трудову міграцію до Німеччини. Хоча тут варто розуміти, що на жаль, галичани не усвідомлювали, що слід розрізняти трудову міграцію у період Другої світової війни та в мирні часи. Тому що, перша дуже швидко призводила до того, що прості сезонні робітники перетворювались на невольників, котрим через роботу в Німеччині, було надзвичайно важко повернутись до рідної домівки.

Із липня до жовтня 1941 р. мобілізація робочої сили для праці в Третьюму рейху здійснювалась, в основному, пропагандистськими методами. Хоча були й винятки, про які ми вже згадували (заручництво та нічні облави). У цей час лише починали використовувати «такі методи адміністративного тиску як продовольча політика, скорочення допомоги по безробіттю, направлення безробітних на особливо тяжкі та примусові роботи, конфіскація худоби і всього майна у тих людей, що відмовились їхати до Німеччини, накладання штрафів на все село, примусове переселення та земельна політика окупаційного уряду, вирівнювання робочої сили в сільському господарстві, масова евакуація» [15,с.239].

Завдяки наполегливій роботі нацистського командування у пропагандистській політиці щодо населення дистрикту «Галичина», добровільний виїзд набув великих масштабів. «Станом на кінець жовтень 1941 р. до Німеччини виїхали перші добровольці в кількості 600 осіб» [2, арк.12]. А вже через рік, у березні 1942 р., на пересильному пункті у м. Львові, відбулось урочисте відзначення відправлення 100-тисячного добровольця до

Німеччини. З цього приводу у газеті «Станиславівське слово» зазначалося, що «всіма тими, що виїжджають до Німеччини, Уряд праці всебічно піклується, дбає про вигідну подорож, харч, чистоту аж до його місця призначення. Крім того, Уряд праці опікується сім'ями тих, хто виїхали, розподіляючи між ними грошові допомоги, в залежності від того, чи даний робітник виїхав на працю на ріллі чи в промислі. І так сім'ї рільних робітників одержують постійну грошову допомогу, а промислових робітників – впродовж восьми тижнів» [7]. Німецька агітаційна політика показала свої результати у вербуванні населення дистрикту «Галичина». Відтак «в кінці квітня 1942 р. у Німеччині було зафіксовано працюючих 665 тис. робітників із Генерального губернаторства, з яких 100 тис. – це Галичини, а також 435 тис. військовополонених» [3].

На нашу думку, варто вивчити ще один аспект досліджуваної теми, а саме участь у так званому «експорті» робочої сили Ф. Заукеля. Варто почати з того, що «приїзд до Львова, генерального уповноваженого із набору робочої сили Ф. Заукеля 9 червня 1942 р. ознаменував нову хвилю «експорту» робочої сили. Під час цього приїзду, Ф. Заукель видав додатковий план мобілізації робочої сили в Галичині. За цим планом мали мобілізувати ще 100 тис. галичан» [66, с.63]. На його вимогу, «24 серпня 1942 р. генерал-губернатор відправив з Генерального губернаторства додатково ще 140 тис. робітників, із яких більша частина запланованої кількості мобілізованих робітників припадала саме на територію дистрикту «Галичина»» [66, с.63].

Тут варто зауважити, що завдяки діям Ф. Заукеля, число відправлених до Німеччини робітників з території дистрикту поступово збільшувалось. Наприклад, «у період осінньої акції 1942 р., котра діяла із вересня до січня, з дистрикту «Галичина» мобілізовано 53 860 осіб. Протягом січня 1943 р. до Третього райху було мобілізовано 9 400 робітників, але під час весняної акції цього ж року число збільшилось до 46 тис. працівників. Також, до квітня 1943 р. з дистрикту «Галичина» на потреби гірничої промисловості до Німеччини потрібно було доставити, додаткових, ще 30 тис. працівників» [1, с.67].

Ф. Заукель поставив непосильне завдання, пов'язане, передусім, із

вербувальною кампанією на території Генерального губернаторства. За запланованими акціями Ф. Заукеля, «станом на 1944 р. із Генерального губернаторства слід було депортувати ще 100 тис. робітників, а також, згідно з нацистським планом вивезення, кожний округ змушений щомісяця відправляти до Німеччини близько 7–8 тис. працівників» [5, с. 95].

Усе, що було сказано, підводить нас до самої суті агітаційної кампанії німецького командування. Велика частина молодих осіб піддавалася на певні пропагандистські засоби. Суть цих заходів, в основному, полягала у тому, щоб змусити мешканців добровільно покинути власні домівки і відправитись до Німеччини за «кращим» життям. Одним із таких заходів були виступи робітників. «Періодично, через кожні 2–3 місяці у село чи в місто приїжджали люди, які переконували мешканців, особливо тих, хто терпів матеріальну скруту та злидні, виїжджати до Німеччини, де вони зможуть «розбагатіти», незважаючи на Другу світову війну. Це призвело до того, що вже в жовтні 1942 р. до Третього райху було відправлено 250 тис., а з 11 квітня 1943 р. – 300-тис. добровольців. Із цього приводу у Львові на самій території пересильного табору, а точніше, на вулиці Перацького відбувся мітинг, у якому брали участь начальник губерньського відділу праці П. Ніче, губернатор дистрикту «Галичина», д-р О. Вехтер, д-р К. Паньківський, проф. В. Кубійович та інші німецькі, а також українські високо поставлені урядовці» [63, с.65].

Людей настільки заохочували та переконували їхати до Німеччини, що навіть троє молодих людей із Львова привселюдно отримали особисто від О. Вехтера золоті годинники за їхню працю в Третьому райху, на яких було гравіювання з вітанням від голови уряду Генерального губернаторства д-ра Бауера. Так зазначав у своєму виступі п. Ніче, «ці 300 000 пішли до Рейху не як засланці або невільники, тільки як вільні робітники у пристойні умовини зарплати та життя, хоча є тепер воєнна скрута» [8].

Усе це призвело до того, що впродовж 1941–1942 рр. кількість добровольців сягала величезної кількості (про що ми згадували вище) і через це в Кракові просто не вистачало місця у вагонах, щоб відправити таку

кількість робітників до Німеччини. Тут можна навести відомості з газети «Львівські вісті», які так описували події 1941 – 1942 рр.: «В останніх днях задержано на якийсь час транспорти робітників зі Львова до Німеччини. Трапляється, що деякі з них на власну руку виїжджають до Кракова в тому переконанні, що звідти легше дістатися на місце праці. Тому УКК у Львові повідомляє, що поки що у Кракові такі транспорти теж здержані (правдоподібно до 10 або 15 січня 1942 р.), і ті що прибувають до Кракова, не можуть мати там ніякої опіки і можливості прожитку. Хто бажає виїхати на працю до Німеччини, повинен ждати в Галичині до хвилини, коли будуть налаштовані переїздові табори Уряду Праці. На власну руку не виїжджайте до Кракова» [6].

Якщо підсумовуючи кількість робітників, котрі добровільно виїхали до Німеччини, то «у період із жовтня 1941 р. по квітня 1943 р. добровільно з дистрикту «Галичина» виїхало 300 255 робітників (111 360 жінок та 188 895 чоловіків). З цієї кількості, велика частина, а саме – 220 114 працівників – працювали в сільському господарстві, а інша, менша частина 80 141 – у промисловості» [9].

Ми зауважили у нашому дослідженні, що велику частину добровільного населення, котре виїхало до Німеччини, становила, в основному, некваліфікована робоча молодь. Також ми побачили, що часто нелюдська експлуатація робочої сили в Німеччині призводила до того, що робітники передчасного виснажувались, отримували каліцтва, а також у них проявлялись масові захворювання та травматизми, що згодом призводило до високої смертності.

Щодо українських робітників, котрі працювали в промисловості, то вони переважно «були задіяні на надзвичайно брудній, важкій, небезпечній роботі, із жорстокими покараннями за найменші порушення праці, із заниженими нормами харчування та завищеними нормами виробітку, а також без належної охорони праці» [63, с.65]. Усі ці умови праці стосовно українських робітників призводили до каліцтв, захворювань та травматизмів (про які ми уже

згадували). Досить яскраво проявлялась відмінність в Німеччині у соціальному статусі робітників. До прикладу, у Третньому рейху в галицьких робітників, на відміну від українських остарбайтерів, соціальний статус був дещо відмінний. По факту, це було зумовлено тим, що «Східна Галичина перебувала під пануванням Австрійської монархії майже 150 років. Третій райх вважав себе головним спадкоємцем Австрійської імперії» [12, арк.1]. В умовах нацистської окупації надання Галичині так званого «особливого статусу» було здійснене тільки в рамках Генеральної губернії і її доцільність послідовно, з початком 1943 р., почав обстоювати губернатор дистрикту «Галичина» О. Вехтер. Так, 25 січня 1943 р. на засіданні уряду у Варшаві О. Вехтер визначив особливості специфіки галицького території в структурі решти дистриктів Генеральної губернії: «Дистрикт Галичина у багатьох відношеннях займає особливу позицію. Галичина має за собою понад 100 років приналежності до давньої Австрійської монархії, що виявило сильний вплив на цілісність структури її мешканців» [12, арк.1].

На нашу думку, депортацію галицького населення можна розділити на три етапи. Якщо говорити про перший етап, то він проходив від серпня 1941р. по квітень 1942 рр. В основному він характеризується добровільним виїздом галицьких працівників на роботи до Німеччини. Щодо другого етапу, то він проходив від травня 1942 р. до червень 1943 р. По своїй суті цей етап характеризується зменшенням кількості добровольців, і це призводить до того, що людей почали примусово вивозити. І останній, але не менш важливий, третій етап відбувся в липні 1943р. та завершився у серпень–вересень 1944 р. На цьому етапі остаточно закінчується добровільний виїзд галичан та починається повномасштабне, примусове вивезення працівників із дистрикту «Галичина».

Ми вважаємо, що варто згадати про способи уникнення вивезення на роботи в Німеччину. Деколи галицьке (та й загалом українське) населення усіма способами намагалось уникнути вивезення на роботу до Німеччини. Постійна потреба в робочій силі у сільському господарстві, а також

необхідність збирання врожаю змушувала нацистську владу зменшувати мобілізаційну кампанію. Також існував ще один «легальний» спосіб уникнути вивезення до Німеччини. Суть цього способу полягала в тому, щоб підкупити місцевого лікаря та з його допомогою отримати медичну довідку про непридатність до роботи. Люди під час обстежень у лікаря вдавалися до певних хитрощів та вигадок, аби тільки бути «невиліковно» хворим, інколи навмисне завдавали собі непоправні каліцтва і шкодили власному здоров'ю. Ще одним дієвим способом уникнути вивезення до Німеччини став підкуп дрібного посадовця–керуючого будинком, старости працівника біржі праці та поліція. Це й не дивно, адже продажність серед місцевих можновладців була звичною справою: «Українські поліцаї-охоронці скрізь беруть хабарі. Дружини місцевих шуцполіцаїв звільняються від вербування – результат: численні прохання про реєстрацію шлюбу» [14, арк.17].

Із збільшенням масштабів примусової депортації робочої сили до Німеччини, у дистрикті «Галичина» значно посилювався опір місцевого населення. Опір набував або індивідуальних форм, або колективного характеру. В основному люди застосовували саботажні методи та надзвичайно ризиковані втечі. В тих районах, де переважав великий лісовий масив, до способу втечі вдавалися цілі поселення. В такому випадку окупаційна влада застосовувала репресивні заходи щодо місцевого населення. Наприклад, «в лютому 1943 р. за відмову місцевих мешканців їхати до Німеччини, нацистська влада вчинила криваву розправу над населенням с. Осіньки на Тернопільщині. Вони розстрілявши в центрі села 60 місцевих жителів, а також спалили 16 дворів. Такі дії викликали негативні реакції в місцевого населення, щодо нацистської влади, що в свою чергу призводило до бажання чинити опір даній системі. Через що, досить часто, способи уникнути вивезення до Німеччини були надзвичайно схожі до самогубства» [63, с.66].

Така ситуація склалась не тільки на Тернопільщині, але і в інших землях Західної України. На підтвердження вище сказаного, ми наведемо такі рядки: «... В квітні німці перевели великі облави на людей в таких селах

Бережанщини: Дібще, Вівся, Куропатники, Таврів, Кізлів, Дмухавець, Денисів, Веснівка, Будилів, Вибудів, Вимислівка, Олесин, Ценів, Козівка, Потік і Вербів. З кожного села забрали від 60-150 чоловіків у віці від 18–25 років, разом около 1700 людей, їм запропоновано військову службу, лагерь або працю в Німеччині...» [48, с.77].

На нашу думку, варто згадати про український рух Опору, адже завдяки йому деяким людям вдавалось уникнути трудової депортації у Німеччину. Але існувала й інша сторона їхньої діяльності, адже через їхні спроби допомогти мешканцям уникнути вивезення, люди дистрикту «Галичина» страждали від німецького терору.

Якщо розглядати їхню діяльність та вплив на східногалицьких робітників більш детально, то самостійницькі сили впливала на вибір методів вербування і депортацій. «У вересні-жовтні 1943 р. в результаті активних дій рейду С. Ковпака та національного руху Опору посилювався терор з боку окупаційної влади. З 10 жовтня 1943 р. в Галичині запроваджено надзвичайний стан, який тривав до кінця окупації» [15, с.241]. Тут варто згадати основні елементи надзвичайного стану, про котрий ми згадували вище. По своїй суті «він виражався масовими облавами та депортацією населення, а також «наглими судами поліції безпеки», котрі проводились в «небувало диких формах». До початку 1944 р. населення жило під враженням подій на Сході. «Німці продовжували арешти, поляки грабунок, а комуністи почали погрожувати націоналістам, кажучи, що коли прийдуть більшовики, то вони всіх повивішують» [15, с.241-242]. В таких умовах галичани залишались безборонним, хоча й були окремі прояви збройного самозахисту. Зокрема, «14 березня 1944 р. під час арешту і транспортування 96 чоловіків з села Більшівці сільська самооборона з 30 осіб намагалась відбити арештованих, але під тиском танків та бронетранспортерів вони відступили» [15, с.242].

До діяльності Рух Опору варто віднести те, що вони неодноразово передавали листівки мешканцям дистрикту «Галичина» у яких, в основному, зазначалась інформація про їхню неминучу загибель на роботах у Німеччині.

Ось такі слова були зазначені у листівках та брошурах Руху Опору: «... Хто поїде в Німеччину – той неминуче загине. Одні помруть від голоду, другі – від фашистських знущань, треті – від кулі... Не піддавайтесь на фашистську провокацію...» [52, с. 94].

Ще одним вагомим аспектом робочої, депортаційної політики німецького командування стосовно східногалицького соціуму, ми вважаємо їхнє транспортування. Якщо говорити про сам процес транспортування галицьких робітників, то варто сказати, що він відбувався в надзвичайно жахливий, брутальний та жорстокий спосіб, в принципі, як і саме вербування місцевого населення. Їх завжди перевозили в неопалюваних та закритих товарних вагонах. У цих вагонах не було ніяких зручностей (додаток Б). «Інколи людей змушували справляти природні потреби посеред поля під час нечастих зупинок. В основному робітникам доводилось справляти потреби просто у самому вагоні. Робітників не завжди забезпечували водою та продуктами, а про гарячі страви, мова навіть не йшла. І це при тому, що люди перебували в поїздах, в основному від десяти днів, а в окремих випадках до місяця. Коли люди прибували до пункту призначення, нацисти розподіляли їх на роботи. Робітник не мали змоги впливати на вибір роботи, а про вид діяльності, навіть мова не йшла» [63, с.66].

Щоб краще оцінити та дослідити даний аспект депортації населення Галичини, варто звернути увагу на спогади очевидців цих подій. Тому, на підтвердження вище сказаного, ми вважаємо доцільно буде навести спогади Ю. та П. Замлинських, яких було вивезено 1944 р. У даних спогадах яскраво показано як їх вивозили, а також вказано про жахливі умови транспортування: «...ввечері 13 квітня [плаче] 1944 р. нам сказали, що нас будуть вивозити, бо тут буде фронт. Що нас таки вивезуть ненадовго. Хто не мав дітей, того вивозили на підводах. Ціле село вивозили. За ним ішов конвой. Нас везли до Золочева. Хто як міг, то утік, то колесо відкрутив. Так, як у нас були малі діти, то після обіду 13 числа нам сказали, що завтра нас будуть везти. Була дуже погана погода. Нас погрузили на німецькі воєнні машини. Зразу на моїх очах, я

бачила [плач], забирали нашу худобу. Всього зі стайні виводили, казали, щоб фронт не знищив. Нас завезли до Золочева. В Золочеві скот погнали не знати куди, а нас загрузили у товарні вагони, такі, що скот возять, закрутили колючою проволокою. Так натолкали у вагони, що лише стояли. Якщо хтось хотів, то просто в вагоні в куті. Як тварин нас везли. Завезли нас до Перемишля. Так тримали в тих вагонах нас. Хто просив їсти. Ми знали, що поїдемо, то мама ввечері напекла таких пляцків [млинців] з муки, гречки, круп взяла. Так ми мали ще трохи, що їсти. А в Перемишлі тримали так нас дві доби у тих вагонах. Так, хто дуже просився пити, то дали з паровоза якоїсь такої води, що зараз пам'ятаю той запах. Зимно було дуже, май був холодним. Ми мерзли дуже. Нас з Перемишля повезли в Горліци, то тоже Польща. Там теж ми були три дні. Там робили пересортіровку. Сортували нас. Так вийшло, що людей з нашого села було досить з нами. ...Везли нас суток шість до Німеччини. Так везли в тих вагонах. То було дуже тяжко, дуже страшно. Але ми ще мали. Мати навіть муки потрошки в мішочки понабирала. Щоб там принесли трохи кип'ятку і сколотила щось з того. Привезли нас до Ессена, місто сучасне Ессен-Штель. Мати була в положенні [вагітна. – Ред.] шостої дитини. Ну десь сім місяців мама в положенні. В Ессені поселили нас» [45, с.205].

Щодо ситуації, котра склалась з робітниками, що тільки приїхали до Німеччини, то вона була жахливою для них. Це й не дивно, адже робітники вважали, що коли вони приїдуть до Німеччини, вони отримають усі ті блага (про котрі ми вище згадували) які їм обіцяло німецьке командування у агітаційних матеріалах. Але робітники зіткнулись із реальністю. Під сильною охороною в Німеччині, привезених працівників призначали на роботу згідно потреб Третього рейху. Когось відправляли на підприємства та фабрики, інші опинялись на сільськогосподарських роботах. «Фабрики присилали до розпрідільних таборів запотребування скільки і якої статі робітників їм треба. Бауери (тобто галичани) ж мали вибір. Вони оглядали, обмацували людей, мов худобу на ярмарку. Коли траплялося подружжя чи спорідненні – з тим німці не

рахувалися – їх розділяли. Ті, що попали до фабрик, мали більше нагоди лишитися разом. Де б людина зі Сходу не попала, скрізь вона мусіла виконувати найбільше небезпечну й наймізерніші приділи харчів чи одежі. Захисту для нещасних не було ні від кого» [47, с. 929].

На підтвердження усього вище сказаного, варто навести слова очевидця тих подій, а точніше свідчення Костянтина Паньківського: «...Робітники писали, як то вони їхали спеціальними потягами, отримували в дорозі добрий харч і всесторонню опіку, але після приїзду до розподільчих пунктів все те скінчилось. Починалися грубість і безоглядність, а такими були майже без винятку наші робітники...Їх приділяли головним чином до праці в сільському господарстві. І так неофіційна і недокладна статистика показувала менш-більш, що на село ішло $\frac{3}{4}$ наших робітників, а $\frac{1}{4}$ до промислу...» [54, с. 206-207].

Варто також згадати про тих мешканців Галичини, котрі опинились у сфері сільського господарства. Тут потрібно зазначити, що ті робітники котрі потрапляли у сферу сільського господарства мали набагато кращі умови, аніж ті, хто опинився у промисловості. До тих галичан, котрі працювали у сільському господарстві, німці ставились співчутливо та доброзичливо. Найкращим підтвердженням цих слів, слугують спогади А. Чорнобай: «...а мені було добре коло мої старенької. Була старенька. Дуже була добра жінка. Дай їй Боже царство небесне. Вона була так, як моя рідна мама. Вона ся бояла, щоби я не змерзла, чи я їсти не хтіла, аби мені щось зле не було. Вона мене дуже, дуже любила, а я її вгаджувала [догоджала]. Тільки за то мене любили. І таке-то...» [45, с.213].

Ще одні, але не менш важливі спогади, котрі розповідають нам про доброзичливе ставлення німців до робітників (а точніше до галичан) у сфері сільського господарства. Це спогади С. Головацької, котра опинилась на роботі в аграрному секторі: «...навіть дуже... одна така була, що я вам кажу, не раз я там щось відбираю, а вона мене обійняла: «Май, майне лібе кіндер» — «Моя люба дитино». «Майне лібе кіндер». Помахала головою. «Майне лібе».

Так їй шкода було, що той во. Ну, денекутрі [діалектне — деякі] навіть дуже добре ся відносили... Я пам'ятаю, жи німець жовнір, я певно йому ся подобала, жи вибирав білизну, передав через машиніста хліба. Машиніст мене кличе і дає мені хліба, а я кричу [сміється], кажу: «Нащо мені його хліб? Та ми не голодні». А жовнірові сі здавало, а може йому ся дівчинисько подобало? І передав мені хліб. А він мене кличе: «Ком, ком, ком Софія, [сміється] бутерброде». Так було всяке...» [45, с.213-214].

Ще одним аспектом даної теми, на нашу думку, є зайнятість працівників, оскільки робочі години відрізнялись між собою в залежності від категорії виробництва та національності робітників у Німеччині. Зокрема, якщо згадувати про робочі години на виробництві у Німеччині, то варто сказати що вони були різні. Наприклад люди із дистрикту «Галичина» мали набагато коротший робочий час, ніж населення інших областей України. Але усе залежало від самого виробництва. «...Тривалість робочого дня остарбайтера залежала від режиму роботи підприємства, у середньому від 8 до 12 годин на добу або від 48 до 60 годин на тиждень. Часто такий же режим був і в німецьких та інших іноземних робітників, особливо якщо робоче місце не було автономним, а входило до загального технологічного процесу підприємства...»[71, с. 4].

Також варто згадати про місце проживання самих робітників у Німеччині, адже цьому аспекту дослідження історики не надають великого значення. Тому, варто сказати, що основним місцем проживанням для мобілізованих працівників, стали табори. «Проживання в таборах проходило під охороною нацистів. Це основна вимога їхнього працевикористання, яка була ухвалена вищим керівництвом Третього рейху. Сам табір виглядав як огорожена колючим дротом території, на якій були розміщені тимчасові житла-бараци, а також допоміжні приміщення: лазарет, вахта, кухня, їдальня, приміщення для вмивання та туалети. Житла-бараци здебільшого виглядали, як великі одноповерхові приміщення, побудовані, зазвичай, з дерева та поділені на кімнати» [11, арк. 1].

Робітники з України в Третньому рейху підпадали під різні категорії іноземних примусових працівників, тому і не дивно, що їхні умови життя та праці, були дещо відмінні. Галицькі українці отримали так званий «особливий статус». Вони могли: листуватися з рідними без цензури та без обмежень; вільно, без будь якої охорони пересуватися у межах населеного пункту; отримували допомогу у суспільних організаціях; мали право ходити до церкви та задовольняти інші духовні потреби; могли не носити розпізнавальний знак на верхньому одязі, а також мали дещо покращені умови проживання і харчування. Щодо «українці із територій, яка входила до складу Рейхскомісаріату «Україна», незважаючи від того, як вони поїхали (примусово чи добровільно), усі із них розділяли долю мільйонів «остарбайтерів», котрі становили найчисельнішу групу серед усіх іноземних робітників у Третньому райху і водночас найбільш безправну. Умови життя та праці самих «остарбайтерів» до усіх найдрібніших деталей регулювалось широким комплексом указів» [63, с.66].

На підтвердження вище сказаних слів, можна навести такі рядки: «...Наших робітників із Галичини, незважаючи на всі приписи й обіцянки, почали трактувати так, як інших з Генерального Губернаторства, себто не питаючи, записували як поляків... як що не вміли, не знаючи мови, боронитися, чепляли відзнаку «Р»...» [54, с. 199].

На нашу думку, варто згадати про ще одну категорію робітників, про котру історики рідко коли згадують, при розгляді питань, пов'язаних в основному з трудовою мобілізацією населення дистрикту «Галичина». Цією категорією виступають в'язні концтаборів, котрих було ув'язнено після німецько-польської війни, коли на боці Польщі виступали прості галицькі жителі.

Щодо в'язнів концтаборів (про котрих ми вже згадували) то вони жили набагато гірше, аніж прості галицькі робітники, притому вони працювали набагато більше, ніж інші. Їх, по суті, «катували працею до смерті». На підтвердження цих фактів варто навести спогади О. Дудки, котрий пережив усі

ті страхіття, котрі з ними робили нацисти: «Той комендант, як нас, значить, привезли, каже так: «Май лібе фройден, баюнс гіа іст кайне лебен. Баюнс віконт нур фюрге штербен». То є: «В нас життя немає. До нас приходять тільки умирати». І як то по-німецьку, як воно то: «Вас ест айне вас вольте ніхт бляйбен гіа, ді кенен гейн гетс фо» — «як хтось не хоче тут бути, може собі йти геть». За ним жалувати ніхто не буде [сміючись]. О так. І то. О, і потім каже: «О альзу алес волен бляйбе гіа» — «всі хочуть тут бути». Так?!» [45, с.214].

Варто також згадати та зауважити проблеми, з якими зіткнулись галицькі військовополонені у концентраційних таборах. А якщо точніше, то військовополонених із дистрикту «Галичина» постійно морили голодом, а також робили усе, щоб морально та духовно знищити. Але існували так звані «рятівники» (тобто інші полонені), котрі всіляко допомагали вижити у так званих «карантинних бараках». Тут варто згадати спогади Б. Сідельника: «І так йшли день за днем, день за днем. В тому бараку із-за тої їжі, котра була недостатня, я почав пухнути з голоду, і ноги мої внизу, кісточки, вирівнювалися опухлизою. Десь приблизно понад місяць в той час, в один день (то була неділя) до мого бараку підійшов мужчина [прикурює сигарету], а до бараку, не так до бараку, як до колючого дроту, котрий огорожував барак. Підійшов мужчина, гарно виглядав, і запитав: «Чи є хто з Львівської області?» Я сказав, що «Я є». «А звідки ти?» «А я зі Львова». «О, зі Львова. А де ти живеш у Львові? То-то, то-то». Я розказав, де я живу. Він сказав: «Шо я. А як твоє прізвище?» Відповів. Він каже: «Та я ж твого батька-то знаю, бо твій батько агроном, бо твій батько їздив по селах пропаганду вів, сівозміни сільськогосподарські, і він багато разів в моєму домі ночував. Він інвалід на праву руку. Правда?!» Я кажу: «Правда». «Почекай, почекай. Я шось зроблю. Я тебе звідси витягну, з того карантину». Бо я там вже доходив [помирав. – Ред.]. Він побіг, то була неділя, яких мінут 15–20 прибігли хлопці, чоловік десь, може, 10–12, наші, галичани, кожний шось приніс. Но головне то, шо мені подарували через дроти, пере-дали миску зупи густої, якісь

макарони, якесь м'ясо там було. «На поїж». За огорожу, і почав їсти. Тут до мене, звичайно, підбігли товариші з тюрми, котрі ми разом приїхали. Ну, то треба було з ними поділитися. І ми до тої миски стали кругом шість чоловік, кожний витягнув ложку і по черзі ложку набирав і клав в рот. То ше добре, що шість, бо більше не знало, про то шо мені такий подарунок потрапив. Ми ту миску моментально змолотили, хлопці мене випитали відки [звідки] я, шо я і так дальше. Самі вони представилися. “Я зі Львова”, “я зі Стрия”, “я з Тернополя”, “я з Коломиї”, “я з Станіслава”, то всьо так розказали, а цей основний котрий знав мого батька каже: “Нічого. Я тебе витягну”. Записав мій номер і в понеділок зробив справу, що мене з карантинного бараку витягнули на робочий барак, та ше працювати в кухню, але в підвал, там, де чистять картофлю, капусту, брукву і так дальше» [45, с.214-215].

Ще один аспект даної тематики, котрий ми ще не розглянули, є діяльність УЦК. Український центральний комітет (УЦК) як організація, старався усіляко допомогти робітникам із дистрикту «Галичина». Тому варто згадати як виникла та почала діяти ця організація.

Однією із важливих особливостей вивезення та вербування населення дистрикту «Галичина» на роботи до самої Німеччини було те, що на цій території виникла, а також почала діяти громадська інституція, котра була створена спеціально для того, щоб допомагати депортованим працівникам. «Нацистська влада на території дистрикту «Галичина» надала дозвіл на створення допомогових комітетів – єдиної форми організації для всіх національних груп – поляків, євреїв та українців. Так, в липні 1940 р. у Кракові було засновано Український центральний комітет (УЦК), про котрий ми вже згадували вище, який очолив В. Кубійович» [45, с.201].

Як легальна установа, УЦК проводив так звану «реальну політику», котра полягала в тому, щоб дотримуватись формальної лояльності до нацистської влади, а також уберегти українських людей від переслідувань. Також УЦК займався захистом прав українців у дистрикті «Галичина» від

надмірного набору робітників до Третього райху та по змозі допомагали галичанам у самій Німеччині.

У 1942 р. дещо змінилось у політиці Українського центрального комітету. Адже, наприкінці 1942 р., УЦК вирішило при відділі суспільної опіки створити особливу посаду, під назвою «референт опіки над робітниками в Райху». На цю посаду вибрали Ю. Германа. Під його керівництвом була громадська організація «Комісія опіки над робітниками». У період великих релігійних свят, таких як Різдво чи Великдень, УЦК брав на себе ініціативу організовувати святкові привітання та збирав літературу, а також готував харчові посилки для галицьких робітників у Німеччині. Для унормувати життя галицьких працівників з дистрикту Галичина та генерал-губернаторства в цілому, у Третьому рейху «виринала потреба забезпечити українського робітника посвідкою, яка б доводила його українську національність і була респектована владою»[54, с.201].

Для нормалізації життя галицьких працівників із дистрикту «Галичина», у Третьому рейху: «...виринала потреба забезпечити українського робітника посвідкою, яка б доводила його українську національність і була респектована владою...» [54, с. 103]. «Український центральний комітет (УЦК) обстоював права галицьких українців у справі отримання паспорта німецькою та українською мовами, що в свою чергу надавало працівникам деякі переваги в Німеччині. Український центральний комітет, був єдиною організацією на окупованій німцями території, який хоча б частково допомагала галицьким українцям у важливих питаннях їхнього перебування та безпеки в Німеччині. Аналогів УЦК на території рейхскомісаріату «Україна» не було взагалі. Тому українці із цих окупованих територій змушені були покладатись тільки на себе» [63, с.66].

Варто також зауважити той факт, що для заохочення від'їзду із дистрикту «Галичина» до Німеччини сім'ї добровольців отримували матеріальну допомогу. 13 березня 1944 р. УЦК, а точніше його відділ суспільної опіки, видав постанову, у якій йшлося про те, що вони будуть

допомагати родинам працівників, котрі виїхали на роботу до Німеччини.

Тому, ми вважаємо, що потрібно надати інформацію про права на грошову допомогу, котрі були визначені Головним урядом праці у Кракові: «...Згідно правильника Головного уряду праці в Кракові про підстави виплати грошових допомог родинам робітників, право на допомогу мають: 1) жінка, чоловік якої виїхав до Німеччини, або навпаки; 2) діти до 14 років, батьки яких виїхали на роботу до Німеччини; 3) найвища ставка місячної допомоги не може переступати 100 злотих, а одноразової – 150 злотих» [13, арк.12]. Якщо хтось хотів отримати разову чи постійну допомогу, родичам потрібно було: «..Подати заяву на приписному формулярі. В доказ підтвердження правдивих даних, та, що одержуючий родини знаходиться дійсно на праці в Райху, треба долучити посвідку від вейта чи бургомістра...» [13, арк.12].

На нашу думку, варто згадати ще один аспект теми пов'язаної із використанням галичан як робочої сили в Німеччині. Даним аспектом виступає залучення греко-католицьких священників до справ вербування населення дистрикту «Галичина». Їх, в основному, залучали у питаннях вербування місцевого населення в примусовій формі.

Вони були примусово залучені до процесів вербування населення території дистрикту «Галичина». На підтвердження Цього факту, можна навести такі рядки: «Окупаційна адміністрація до вербувальних заходів залучала і сільських священників. Так, у с. Горпині (Львівщина) старший жандарм Ляйтер викликав двох місцевих священників і «виганьбив їх за те, чому нема хлопців, призначених до виїзду для робіт у Німеччину і під загрозою арешту вислав їх до села, щоб привели тих хлопців» [32, с. 177].

Також, варто зазначити те, що СС, гестапо та поліція в цей час здійснювали «акції вилову» чоловіків до війська і на роботу у Німеччини. Зокрема, «15 червня 1944 р. ці акції проводили в селах: Дмитрів, Середпільці, Криве, Стоянів, Мукані та інших. Всього було забрано 524 особи. При спробі втечі стріляли. Під час цих акцій представники німецької поліції погрожували населенню спаленням їхньої домівки та господарства за втечі чи

переховування» [15, с.242].

Представники вермахту (армії) в останні місяці окупації до українського населення дистрикту «Галичина» ставились пасивно. Мобілізаціями робочої сили для роботи в Німеччині вони не займались. Якщо вірити політичним звітам з теренів ОУН(б), «серед представників вермахту були поодинокі випадки ворожого ставлення до місцевого населення» [15, с.242].

Якщо звернутись до статистики то, «усього за 1941–1944 рр. Третій райх вивіз до Німеччини з дистрикту «Галичина» (примусово чи добровільно) 1 млн 250 тис. осіб» [2, арк.14]. Після завершення Другої світової війни понад 300 тис. робітників, котрі повертались з Німеччини додому, при проходженні так званої «співбесіди» були звинувачені працівниками спеціальних органів у «співпраці з окупантами». Після винесення вироку робітників відправляли в концтабори або на заслання у найвіддаленіші райони СРСР. «Для радянських спецслужб не було різниці як робітники виїжджали до Німеччини примусово чи добровільно. Процес масового вивезення на роботу в Німеччину не був контрольований, оскільки українці не мали власної адміністрації, яка б «боронила перед німцями права українців», а діючі структури УКК відігравали роль лише допоміжного посередницького органу» [63, с.67].

Отже, при розгляді питань, пов'язаних із нацистською політикою, стосовно використанням населення дистрикту «Галичина», ми дійшли таких висновків.

По-перше, ми дослідили різні категорії мешканців дистрикту «Галичина», котрі добровільно чи примусово виїжджали до Німеччини на роботу. Серед цих категорій ми виокремили такі: галичани, котрі піддалися на агітацію та добровільно виїхали; мешканці галицьких земель, які в силу сімейних обставин змушені були шукати заробітку у Німеччині; люди Галичини, яких примусово забирали з домівок та відправляли на працю в Третій рейх; галицькі військовополонені, котрих було відправлено у концентраційні табори, де вони були змушені працювати набагато більше, ніж примусові працівники з дистрикту.

По-друге, нами було визначено основні етапи німецької трудової мобілізаційної політики стосовно дистрикту «Галичина». Ми виділили три основні етапи: перший відбувся з літа 1941 р. по весну 1942 р. у цьому етапі в основному відбувається добровільний виїзд на роботу; другий відбувся з кінця весни 1942 р. та тривав до початку літа 1943 р., на цьому етапі відбувається поступовий перехід від добровільного виїзду до примусового виїзду у Німеччину; третій етап проходив з середини літа 1943 р. та тривав до початку осені 1944 р. і тут домінує примусове вивезення населення дистрикту «Галичина».

По-третє, ми зосередили увагу на діяльності УЦК, партизан та духовенства. Саме вони старались усілякими способами допомогти робітникам. Правда кожен із них діяв на власний розсуд: УЦК, в основному опікувались галицькими робітниками у самій Німеччині; партизани, у свою чергу, старались розповсюджувати листівки та брошури із закликом не їхати на роботи, а також саботували сам виїзд на працю; натомість духовенство допомагало духовно, а інколи матеріально, робітникам на роботах.

Хоч ми і надали комплексний аналіз даної проблематики, але цього явно недостатньо для повного та всебічного аналізу цих подій.

Розділ 3.

МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДНИЦЬКОЇ ТЕМИ

3.1. МЕТОДИКА ВИСВІТЛЕННЯ ПРОБЛЕМАТИКИ

«ПРАЦЕВИКОРИСТАННЯ УКРАЇНЦІВ ГАЛИЧИНИ В 1941–1944 РР.» НА УРОКАХ ІСТОРІЇ В ШКОЛІ

Розглядаючи питання, пов'язані із окупаційною політикою нацистської Німеччини на території дистрикту «Галичина», у загальноосвітніх закладах освіти, варто, перш за все, зрозуміти, як правильно подати цю інформацію в школі. Для початку треба цю тему розглядати у контексті її висвітлення у шкільній програмі.

Ми вважаємо, що тему окупації дистрикту «Галичина» та використання галицьких трудових ресурсів для потреб рейху найкраще висвітлювати у 10 та 11 класах. Це пов'язано, передусім, з тим, що саме у цих класах розглядається період радянсько-німецької війни, який тісно переплітається із нашою дослідницькою темою.

При розгляді цієї теми (та й загалом будь-якої теми) у шкільній програмі на уроці історії у 10–11 класах, вчителю потрібно, перш за все, визначитись із метою самого заняття. Мета уроку повинна містити у собі начальну, розвивальну і виховну складову, які допоможуть розкрити учням нові та удосконалити попередня компетентності.

Наступним кроком, так званого підготовчого етапу, слугує підготовка обладнання, котре потрібно використовувати на самому уроці. Найкращим обладнанням до висвітлення теми використання східногалицьких робітників для потреб Третього рейху можуть слугувати: медіа файли, (тобто фото тих подій, агітаційні плакати та агітки, уривки відео учасників та очевидців тих подій); газетні відомості (тут варто згадати відомості із газет «Станіславське слово» [3], [7], [8], «Українське слово» [9], «Краківські вісті» [4]); джерельні матеріали (тобто відомості із Державного архіву Івано-Франківської області

[2], Центрального державного архіву вищих органів влади і управління України [10] і т.д.).

Наступним кроком підготовки до уроку є визначення основних термінів та постатей, котрі так чи інакше будуть розглядатися на самому занятті. Якщо із пошуком історичних постатей не має жодних проблем, то із визначенням самих термінів є певні особливості. При розгляді термінів вчитель повинен надати якісне пояснення його суті. Адже саме завдяки цьому поясненню учні краще будуть розуміти той чи інший період.

Перш ніж вчитель почне розказувати тему на уроці, йому потрібно озвучити план уроку. Цей план повинен максимально точно показувати основні аспекти цієї теми. Також план уроку по своїй структурі допомагає вчителю вдало побудувати свій виступ. Побудова плану уроку є важливим елементом самого уроку, адже невдала конструкція може зруйнувати цілісність самої теми. Тому план-конспект є важливою складовою уроку, який допоможе вдало провести навчальне заняття [80, с.59].

Коли ми визначили основну мету, обладнання, з'ясували основні постаті та терміни, а також склали план заняття, настає момент основного дійства, тобто починається етап проведення уроку.

На початку самого заняття настає етап мотивації. Мотивація на уроці повинна бути правильною, тобто показати мотиваційний характер уроку. Нам потрібно розуміти просту істину, що без правильної мотивації не вдасться провести вдалий урок. Сама мотивація може бути у довільній формі. Наприклад, мотивація стосовно теми, пов'язаної із політикою вивезення працездатного населення дистрикту «Галичина» до Німеччини, може бути у вигляді уривку відео-розповіді українського робітника котрого примусово вивезли із рідного краю на працю до Третього рейху. Іншим видом може бути уривок спогадів галицького працівника, котрий опинився на примусовій роботі у нацистській Німеччині. Проте, мотивація не повинна тривати занадто довго. Оптимальний варіант мотивації повинен тривати не більше 4 – 5 хвилин.

Після закінчення мотиваційного аспекту, варто перейти до етапу актуалізації навчального матеріалу. Цей етап має на меті нагадати учням сьогоденню тему уроку за допомогою декількох простих запитань. Наприклад, серед таких запитань можуть бути такі: «Яку епоху ми вивчаємо?»; «Які основні складові цієї епохи?»; «Коли розпочалась німецько-радянська війна?» і т.д. Проте, кожне запитання на уроці повинно бути персоналізованим, адже без цього руйнується уся суть уроку. Бо, якщо у випадку, коли на уроці відповіді на усі запитання дають тільки 2–3-є учнів – це вже не урок, адже на кожному уроці повинен бути задіяний увесь клас.

Наступною, головною частиною уроку, є виклад нового матеріалу. І саме на цьому моменті можна використовувати різні способи подачі інформації. Можна побудувати виклад нового матеріалу у вигляді рольової гри. За таким сценарієм ми розділяємо учнів на певні групи. До прикладу, ми можемо об'єднати одну частину у групу «репортери» та дати їм завдання досліджувати вже заготовлені вчителем газетні статті, вміщені у «Краківських вістях» [9], «Бережанських вістях». В цих публікаціях учні мають знайти інформацію про кількість добровольців, котрі виїжджали до Німеччини на заробітки протягом усього періоду війни. Другу групу можна назвати «листоноші». Їхнім основним завданням буде аналіз наперед заготовлених учителем листів галицьких працівників, котрі перебували на той час у Німеччині. У цій групі учні виписують інформацію про умови перебування у трудових таборах в Третьюму рейху, а також інформацію про їхній побут. Наступну групу можна назвати «мемуаристи». Вони будуть аналізувати спогади галицьких робітників та виписувати інформацію про способи вербування населення дистрикту «Галичина». Можна також виділити ще одну групу, котра буде досліджувати насильницьке вивезення та транспортування східногалицьких мешканців на роботу до Німеччини. Її можна назвати «дослідники». І остання група буде досліджувати способи уникнення вивезення та рух опору стосовно галицького населення. Їх ми назвемо «захисники» [82, с.45].

На таку роботу учням відводиться в середньому 10–15 хв. Після цього

кожна група починає презентувати свою інформацію, яку вона знайшла у наданих вчителем матеріалах. На такому уроці основну роль на себе беруть учні і завдяки цьому вони краще запам'ятовують матеріал. Щодо самих назв груп – вони просто умовні. Учні самі можуть обрати назву своєї групи.

Ще одним прикладом проведення уроку може бути «Судове засідання». На такому уроці учні діляться на певні категорії. До прикладу візьмемо тему «Використання східногалицького соціуму на примусових роботах у Третньому райху».

На такому уроці ми розділимо учнів на різних учасників суду. До прикладу, певна група учнів стануть свідками, друга група – адвокатами, третя група – підсудними і так далі. Щодо судді, то ним буде вчитель. Перед тим, як почнеться суд, адвокатам надається потрібна їм інформація і завдяки ній вони повинні захищати свою сторону. На такому занятті участь бере увесь клас. На судовому процесі можна побачити, як учні можуть керувати наданою інформацією, щоб досягти бажаного результату [81, с.70].

Наступним способом подачі інформації може бути урок із елементами гри. На такому уроці основна увага зосереджена на викладі основного матеріалу вчителем, проте під час заняття учитель розбавляє тему за допомогою дидактичних ігор.

Добираючи ту чи іншу дидактичну гру, вчитель має пам'ятати, що процес створення гри містить низку складових:

- вибір теми гри;
- визначення мети й завдань гри;
- підготовка і проведення гри (повідомлення учням теми гри, підготовка унаочнень, проведення гри, підбиття підсумків).

Тому потрібно дотримуватися саме таких рекомендацій, щоб успіх проведення гри був на вищому рівні. Проте, потрібно не забувати такі основні вимоги до проведення гри:

- ігри мають відповідати навчальній програмі;
- ігрові завдання мають бути не надто легкими, проте й не дуже складними;

- відповідність гри віковим особливостям учнів;
- різноманітність ігор;
- залучення до ігор учнів усього класу [84].

У самих навчальних іграх не існує тих, хто програв або виграв, тут усі переможці. Їх можна застосовувати на будь-якому етапі уроку. Це може надати змогу виявити знання в учнів та вміння користуватися ними.

Слід зазначити, що гра – це, як правило, переживання, тому найбільш активною під час гри стає емоційна сфера. Подібно до того, як під час перегляду захоплюючого фільму глядачі стають причетними до його подій, так і в процесі цікавої гри її учасники можуть забути про все інше. Гра може бути рухливою, коли поряд з емоційною активізується фізична сфера дитини, і може бути статичною з точки зору рухливості тіла – це ігри логічні, ігри на кмітливість, коли разом з емоційною активізується інтелектуальна сфери («Що? Де? Коли?», «Мозковий штурм» і т.д) [84].

Таким чином, урок із додаванням різноманітних дидактичних ігор допоможе краще учням засвоїти навчальний матеріал.

Так як зараз ми живемо в інформацій добу, використання новітніх засобів навчання просто необхідно застосовувати на уроках в загальноосвітніх закладах освіти. При подачі нового матеріалу варто використовувати усі засоби інформаційного простору.

Наприклад, при розгляді питань, пов'язаних із побутом та умовами проживання галицьких робітників у Німеччині, можна використати фото тих часів, які засвідчують історичні події. Також при висвітленні теми галицьких примусових робітників в часи нацистської окупації з території дистрикту «Галичина», можна використати уривки відео-репортажів очевидців та учасників тих подій. Також можна використати уривки відео-матеріалів, котрі висвітлюють певні аспекти теми уроку. До прикладу, можна на уроці використати відео-матеріал під назвою «Остарбайтер: історія втікача».

Також на уроках історії, крім фото та відео матеріалів, можна використати популярний спосіб передачі інформації, а саме QR-код. Завдяки

ньому ми можемо передати велику кількість різноманітної інформації. Ним ми можемо передавати фото матеріали, текстову інформацію, посилання на різноманітні джерела і т.д. До прикладу, висвітлюючи питання агітаційної політики нацистської Німеччини стосовно вербування працездатного населення дистрикту «Галичина», можна використати QR-коди із фотографіями вагонів, на яких вивозили галичан та пункти прийому заявок на добровільний виїзд.

Ще одним не менш важливим елементом проведення уроку може бути веб-квест. Проте, перш ніж ми почнемо розповідати про способи застосування веб-квестів у нашій темі, потрібно розказати про його особливості.

Веб-квест, по своїй суті, є одним із популярних та сучасних видів освітніх інтернет-технологій. Веб-квест (у педагогіці) – це проблемне завдання із елементами рольової гри, для виконання якого використовуються інформаційні ресурси інтернету [85].

Технологія веб-квесту використовує інформаційні ресурси інтернету та інтегрує їх у навчальний процес, також допомагає ефективно вирішувати цілий ряд компетенцій:

- використання ІКТ для вирішення професійних завдань (в тому числі для пошуку необхідної інформації, також в оформленні результатів роботи у вигляді веб-сторінок, комп'ютерних презентацій тощо);
- самоорганізація та самонавчання;
- робота в команді (планування та розподіл функцій, взаємоконтроль і взаємодопомога), тобто навички командного рішення проблем;
- уміння знаходити декілька способів вирішення проблемної ситуації, визначати найбільш раціональний варіант, обґрунтовувати свій вибір;
- навички публічних виступів [85].

Під час використання веб-квесту у навчанні підвищується мотиваційний аспект уроку учнів до вивчення дисципліни, з однієї сторони, та використовуються комп'ютерні технології у навчанні, з іншого. По своїй суті, веб-квест являє собою не простий пошук інформації в інтернеті, тому що учні,

працюючи над завданням, збирають та узагальнюють інформацію, а також роблять висновки. Крім цього учасники веб-квесту навчаються використовувати інформаційні можливості інтернету для розширення сфери власної творчої діяльності.

Перш ніж проводити веб-квест при опрацюванні учнями на уроці історії нашої теми (використання східногалицького соціуму на примусових роботах в Німеччині), варто розуміти як правильно його побудувати.

Першим елементом веб-квесту є вступ. У вступній частині потрібно чітко описано сценарій квесту, головні ролі учасників, попередній план роботи, а також огляд всього квесту. Також має бути прописане центральне завдання, котре повинно бути зрозумілим та цікаво побудованим і, що найважливіше, вони мають бути здійснені. Ще одним аспектом самого вступу є чіткість визначення підсумкових результатів самостійної роботи (наприклад, задана серія питань, пов'язаних із залученням та використанням галичан у трудовій політиці нацистської Німеччини, на котрі потрібно знайти відповіді).

Другим елементом у побудові веб-квесту є список інформаційних ресурсів. Сам список може бути у довільній формі. Наприклад, він може бути у вигляді фото, відео, у паперовому вигляді або ж закодовані в QR-коді. Ці списки необхідні для виконання різноманітних завдань. І, обов'язково, цей список повинен бути анотованим.

Ще одним елементом квесту є опис самої процедури роботи, котру необхідно виконати кожному учаснику квесту при самостійному виконанні завдання (етапи). Опис критеріїв та параметрів оцінки веб-квесту. Критерії оцінки залежать від типу навчальних завдань, які вирішуються в веб-квесті [85]. Наступним кроком щодо побудови веб-квесту є керівництво діями (тобто, як організувати та представити зібрану вчителем інформацію), котре може бути представлене у вигляді напрямних запитань, які організують навчальну роботу (до прикладу, пов'язаних з визначенням часових рамок, загальною концепцією, рекомендаціями по використанню електронних джерел, виставленням "заготовок" веб-сторінок тощо) [85].

Останнім етапом веб-квесту є висновки. У самому висновку потрібно підсумовувати досвід, котрий будуть отримувати учасники під час самостійної роботи над веб-квестом. Інколи корисно включити на закінчення квесту риторичні запитання, що стимулюють активність учнів продовжити свої дослідження в подальшому.

Крім використання веб-квестів, щоб краще передати інформацію учням, можна також використовувати запрошеного гостя. У нашому випадку, можна запросити на урок очевидця або учасника подій, які в історії України трактуються як використання галицьких робітників на примусових роботах у Третьюму рейху. На такому уроці учні отримають інформацію із перших вуст і тим самим урок отримає емоційну прив'язку, що в свою чергу ця інформація краще відкладеться у пам'яті.

Наступним етапом ходу уроку є систематизація навчального матеріалу. На цьому етапі вчитель за допомогою різних способів перевіряє, на скільки учні запам'ятали навчальний матеріал. Найпоширеніший спосіб перевірки – наведення запитань по темі. Наприклад, такі питання як: «Хто такий Фріц Заукель?»; «Чим займався український центральний комітет?»; «У яких умовах перебували галицькі робітники у Німеччині?» і т.д. Такі короткі запитання допоможуть вчителю перевірити рівень засвоєної інформації в учнів на уроці. Також існує ще один спосіб перевірки засвоєного матеріалу на уроці. До нього відносяться різноманітні дидактичні вправи, наприклад вправа «Хмаринка тегів». Особливість цієї вправи полягає у тому, що учні доповнюють речення по нашій темі і тим самим показують вчителю, чого вони навчились на уроці. Виглядає ця вправа приблизно так: оберіть одне-два твердження та доповніть їх...

- сьогодні я дізнався ...
- було важко ...
- я зрозумів, що ...
- я навчився ...
- я зміг ...

- було цікаво дізнатися, що ...
- мене здивувало ...
- мені захотілося ...

Ще один спосіб систематизації навчального матеріалу на уроці є тестові завдання. Вони допоможуть швидко оцінити рівень оволодіння інформацією на уроці. На цьому етапі тести повинні бути не надто складними, проте вони також не мають бути простими. Однак, в теперішній час можна використовувати різноманітні готові або власноруч зроблені інтернет-тести, а посилання на них можна закодувати в QR-код.

Також на цьому етапі можна використати різні інтернет ігри із безплатного сервісу «flippity». Завдяки ньому ми можемо створити різноманітні дидактичні ігри. Можна створити такі ігри як кросворди, «сніговик», «замочки» та інші.

Наступним етапом після систематизації навчального матеріалу є висновки. На цьому етапі вчитель повинен підвести підсумок усього сказаного на уроці. Висновок сам по собі не повинен бути надто довгим. Загальна його тривалість не повинна перевищувати 5 хвилин, а також змістове наповнювання не повинно перевищувати 7-8 речень.

І, нарешті, останній етап уроку – це призначення учням домашнього завдання. Домашнє завдання повинно бути побудовано таким чином, щоб якомога краще задіяти учнів до цієї теми. Можна надати учням, крім вивчення параграфу, додаткове завдання. До прикладу, можна задати учням завдання написати есе на проблемну тему «Роль та наслідки діяльності Українського центрального комітету стосовно галицьких робітників». Також можна задати учням різноманітні ігри, а саме кросворди або інтернет-тестування. Крім усього вище перерахованого, можна також використати такі завдання, як аналіз джерела. У таких випадках можна подати джерело у вигляді QR-коду. Таким способом учні зможуть в любий час знайти це джерело, лише просканувавши цей QR-код.

Крім плану-конспекту існують й інші способи передачі теми

«Використанням східногалицьких робітників на примусових роботах у Німеччині» у загальноосвітніх закладах освіти. Наприклад, можна використати позаурочне заняття в загальноосвітніх закладах освіти як спосіб донести інформацію до учнів.

Найкращим способом усвідомлення нашої теми може бути екскурсійна діяльність. Основним позитивним моментом екскурсії, що відрізняється від простого уроку як форми організації навчання, є необмеженість у часі. Залежно від місця в навчальному процесі екскурсії, таку форму діяльності поділяють:

- за відношенням до навчального курсу – позапрограмні та програмні;
- за змістом екскурсії – комбіновані та тематичні;
- за часом проведення щодо матеріалу, який вивчається, – поточні вступні та підсумкові [86].

Сам процес підготовки до екскурсійної діяльності починається заздалегідь. Виходячи із змісту навчального курсу, учитель визначає культурні, виробничі або природні екскурсійні об'єкти. Перш за все, перед самою екскурсією складається її план та проводиться інструктаж. Школярам пояснюють, як потрібно поводитися під час цієї запланованої екскурсії, а також надають вказівки щодо завдань, котрі слід провести самостійно. У свою чергу, вчитель надає учням завдання повторити необхідну інформацію, прочитати додаткові матеріали про об'єкт спостереження під час екскурсії.

Безпосередньо під час самої екскурсії учитель або ж екскурсовод, використовуючи різноманітні методи (пояснення, спостереження, розповідь, бесіду), намагається розкрити зміст теми цієї екскурсії. На нашу думку, під час різноманітної екскурсії, перед вчителем та екскурсоводом має стояти першочергове завдання – активізувати пізнавальну діяльність учнів на екскурсійному заході через методи спостереження та бесіди, що у свою чергу сприятиме цілеспрямованому вивченню та запам'ятовуванню об'єкта екскурсії. Щоб отримати позитивний результат, потрібно на початку самої екскурсії дати загальну характеристику даного об'єкта.

Не менш важливим є підсумковий етап екскурсійної діяльності. Насамперед, це бесіда біля самого об'єкта. Під час цієї бесіди учні отримують відповіді на свої запитання, а також уточнюють певні практичні та теоретичні знання навчальної програми із певного предмету. Хоча основна робота проводиться на навчальних заняттях у загальноосвітніх закладах освіти. Завдяки матеріалам самої екскурсії, учні готують звіт у вигляді невеликих колекцій, описів, котрі згодом експонуються на виставці у школі. Інформацію, а точніше спостереження, зроблені під час самої екскурсії, учні застосовують на наступних заняттях, вивчаючи відповідні теми.

Основне значення екскурсійної діяльності полягає у тому, що: школярі здобувають наочні знання у природних умовах під час екскурсії; отримують великий матеріал для своїх спостережень; учні сприймають явища та інформацію про них в цілісності; отримують та накопичують великий обсяг інформації для наступної роботи. Також, варто сказати, що екскурсія позитивно впливає на емоційну сферу учнів.

Усі, без винятку, екскурсії у школі проводяться відповідно до загальноучбового плану навчальних (комплексних або із окремих навчальних дисциплін) та поза навчальних екскурсійних занять на навчальне півріччя, рік або чверть.

На нашу думку, екскурсія є досить непоганим способом залучити учнів до вивчення питань, пов'язаних із використанням східногалицького населення на примусових роботах у Третьюму рейху. До прикладу, можна зробити екскурсію власним містом та показати, де саме відбувався набір галицьких робітників та агітаційні виступи. Також можна провести музейну екскурсію для наочного спостереження минулих подій. Відповідно до нашої теми, ми можемо зробити екскурсію у музеї «Герої Дніпра». В такому випадку краще зібрати старші класи (10-11) для цієї екскурсії. Адже, саме така екскурсія для них буде надзвичайно важливою, тому що учні старших класів вивчають ці події на уроках історії (згідно навчально-методичного плану). А додаткова інформація допоможе їм засвоїти навчальний матеріал, та й, загалом, дізнатися

нові факти тих подій. Хоча ця екскурсія матиме не менш важливе значення і для молодших класів, адже вони дізнаються багато нової інформації з історії свого рідного краю.

Також, крім екскурсій, можна використати такий спосіб донесення інформації, як семінар. Якщо говорити про суть семінарської форми заняття, то вона передбачає обговорення різноманітних проблем, що, в основному, стосуються раніше прочитаного уроку або розділу у навчальному курсі історії.

Готуючись до семінарського заняття, учні працюють над повідомленнями із окремих запитань, проводять різноманітні спостереження, збирають певний фактичний матеріал, відвідують музеї, читають додаткову інформаційну літературу і т.д.

У загальноосвітніх навчальних закладах освіти розрізняють різні види семінарських занять. Їх поділяють на: розгорнута бесіда; доповідь та диспут. На семінарському занятті у школі, окремі учні виступають з повідомленнями та доповідями, а інші намагаються доповнити їх своїми виступами, також ставлять різноманітні запитання (відповідно до запитань самого семінару) та беруть участь у самій дискусії. Проте на самому семінарському занятті є певні вимоги до самих учасників. Головною вимогою до учасників семінарського заняття є наявність невідомого іншим учням матеріалу, елементів власного дослідження. Роль учителя на цьому семінарському занятті спрямована на обговорення доповідей, задання проблемних запитань, котрі викликають обмін думками та дискусію.

В загальноосвітніх закладах освіти семінарське заняття можна влаштувати у такий спосіб, щоб усі учні готували всі питання і виступали із повідомленнями за бажанням або за викликом вчителя. Учитель, у свою чергу, також заохочує учнів до пошуку додаткової інформації з теми дослідницької роботи.

Семінарське заняття у школі проводять після вивчення конкретного розділу навчальної програми. Хоча можна також запрошувати на ось такі заняття спеціалізованих фахівців та обговорювати проблеми. У нашому

випадку, можна запросити працівника музею або архіву, котрі добре знаються на цій тематиці. Під час самого заняття учитель аналізує і оцінює зміст семінарських доповідей, а також стисло характеризує виступ, і в разі потреби робить доповнення та виправляє помилки учнів, радить їм, як працювати над питаннями, якщо, звісно, вони їх зацікавили. На семінарському занятті у школі за повідомлення, доповіді та змістовні доповнення учитель виставляє учням оцінки.

Крім семінарів існує ще один спосіб подачі навчального матеріалу для учнів. Цим способом є практикум. Практикум передбачає самостійне здійснення учнями лабораторних та практичних робіт, використання умінь, знань та навичок. Головна мета практичного заняття, тобто практикуму – це використання учнями на практиці сформованих раніше компетентностей, а також систематизація і узагальнення теоретичних знань.

Під час проведення практикуму, для зручності учнів, клас потрібно поділити на певні групи. На сам практикум в основному відводять 10–15 год. навчального часу і він триває протягом 2–3-х навчальних тижнів. Для вдалого проведення практикуму складається графік, згідно із яким учні по списку або по чергово виконують різноманітні завдання. Щодо самих завдань, вони можуть бути однакові або різні для інших груп учнів. Якщо розглядати питання коли саме потрібно проводити практикум, то найкращим часом стає період завершення вивчення великих навчальних тем курсу.

Практикум слід проводити у такий спосіб:

- вчитель повинен повідомити тему, мету та завдання;
- актуалізація опорних навичок, знань та вмінь учнів;
- мотивувати учнів до навчальної діяльності на практикумі;
- ознайомити учнів із інструкцією самого практикуму;
- вчителю потрібно підібрати необхідні матеріали;
- учні працюють під керівництвом вчителя;

- учні складають звіт, вони обговорюють та інтерпретують отримані результати [86].

Відповідно до нашої теми, практикум є хорошим способом подачі нової інформації на основі вже вивченої. До прикладу, при вивченні політики вивезення галицького населення на примусову роботу у Третій рейх, ми можемо на практикумі поставити перед учнями завдання зробити порівняльний аналіз становища галицьких примусових робітників та українських оstarбайтерів. Тому, практикум, на нашу думку є хорошим способом надати учням можливості самим проводити дослідження.

Ще одним видом позаурочного заняття є факультативи. Факультатив – це своєрідна форма організації навчання, так звана єднальна ланка між уроком та позакласними заняттям та сходинка від засвоєння навчального предмету до вивчення цілої науки.

Учні залучаються до факультативних занять на добровільних засадах. Якщо розбиратися, які види факультативних занять існують, то їх можна поділити на:

- з поглибленим вивчення навчальної дисципліни;
- з вивченням додаткових предметів;
- між предметні [86].

Кожен із перерахованих видів факультативів, залежно від дидактичної мети заняття, може бути комбінованим, практичним і теоретичним. В залежності від типу факультативу, слід формувати групи, добираючи при тому методи та форми роботи. Заняття із факультативу проводяться за спеціальними програмами (Міністерства освіти і науки України або авторськими (підготовленими досвідченими вчителями).

Факультативи, на відміну від інших форм навчання, мають певні особливості: спільність пізнавальних інтересів школярів, допитливість (тому що групи формуються за спільними інтересами учнів), а також їх позитивне ставлення до вивчення самого матеріалу.

У навчальній програмі факультативних занять обов'язково повинні бути

відображені сучасні досягнення в галузі техніки, науки та культури. Ось тому вони є значним доповненням до самого змісту загальноосвітньої підготовки учнів, вони сприяють формуванню інтересів до практичної діяльності та теоретичних знань. На самих факультативах застосовуються різні способи навчання, проте перевагу надають тим, хто привчає учнів до роботи із довідковою та науковою літературою (обговорення повідомлень та доповідей, підготовка рефератів тощо) [86].

Тема «Використання галицького населення на примусових роботах у Німеччині» добре підпадає під факультативні заняття. Якщо говорити про ефективність факультативу як заняття, то тут є плюси. На нашу думку, факультатив є непоганим способом подачі інформації в загальноосвітніх закладах освіти.

Отже, при розгляді питання використанням східногалицького населення у трудовій політиці нацистської Німеччини у школі, можна використати різноманітні методи, щоб якнайкраще висвітлити цю тему. Серед різних методів подачі інформації універсальним є урок. Тому, що на такому занятті можна різними способами подавати необхідну інформацію. До прикладу, у виді фото, відео, уривків джерел і т.д. Крім уроку, також існують інші способи подачі нового матеріалу, а саме позаурочні заняття. До позаурочних занять, котрі краще допоможуть нам висвітлити нашу тему, можна віднести: екскурсія; практикум; факультативні заняття; семінари. Кожен із перерахованих позаурочних занять має свої плюси та мінуси. На нашу думку, усі вказані вище способи подачі нового навчального матеріалу є, без сумніву, результативними.

3.2. ПЛАН-КОНСПЕКТ З ІСТОРІЇ УКРАЇНИ «ГАЛИЦЬКІ ПРИМУСОВІ РОБІТНИКИ В ЧАСИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ»

Урок: № 30

Клас: 10

Тема: Галицькі примусові робітники в часи Другої світової війни.

Мета уроку:

Навчальна:

- надати знання про структуру та особливості окупаційної політики на території дистрикту «Галичина»;
- з'ясувати особливості появи феномену добровільного виїзду галичан на роботу до Німеччини;
- ознайомити учнів із політикою примусового виїзду працездатного населення Галичини на роботу в Третій рейх;
- дослідити особливості вербування населення на роботи в Німеччину;
- ознайомити із проблемою використання галицьких військовополонених на примусових роботах у Німеччині.

Розвивальна:

- навчити учнів аргументовано висловлювати свою думку стосовно причини добровільного виїзду галичан на роботи в Німеччину;
- розвивати навички роботи з історичними матеріалами (на основі відомостей про використання силових методів на території дистрикту «Галичина»);
- розвивати логічне мислення на основі питань пов'язаних із вербувальною кампанією німецького командування;
- розвивати в учнів вміння виділяти головне (на основі відомостей про галицьких робітників із періодичного видання «Станіславське слово»);

- розвивати вміння встановлювати причино-наслідкові зв'язки (на основі зміни добровільного на примусовий спосіб вивезення населення на роботи у Німеччину);
- удосконалювати вміння порівнювати та узагальнювати вивчений матеріал;
- навчити учнів об'єктивно ставитись до історичних постатей (на основі Ф. Заукеля);
- удосконалити вміння систематизувати знання на основі медіа файлів (відео «Порівняння оstarбайтером СРСР та Німеччини 1943 року»);

Виховна:

- виховувати в учнів негативне ставлення до будь-яких проявів окупаційного режиму (на основі нацистської мобілізаційної політики на території дистрикту «Галичина»);
- виховувати в учнів об'єктивне ставлення до історичних подій та фактів (на основі добровільного виїзду галичан на роботи до Німеччини);
- виховувати в учнів ідеї гуманізму на основі діяльності УЦК;
- виховувати учнів у дусі патріотизму (діяльність руху опору та УЦК);
- виховувати учнів у дусі національної свідомості та гідності (на основі діяльності руху опору)

Тип уроку: засвоєння нових знань.

Обладнання: медіа файли (фото, плакати, уривки відео); джерельні відомості (Станіславське слово, Українське слово тощо);

Основні терміни: арбайтсамти; УКК; житла-бараки; реальна політика.

Основні постаті: А. Гітлер; Г. Франк; Ф. Заукель; В. Кубійович.

План уроку

1. Встановлення німецького окупаційного режиму на території дистрикту «Галичина».
2. Основні способи виявлення та вербування працездатних осіб у Галичині.
3. Категорії галицьких робітників а також методи вербування населення.
4. Діяльність Ф. Заукеля на території дистрикту «Галичина».
5. Транспортування та проживання галицьких робітників у Німеччині.
6. «Особливий статус» галицьких робітників у Німеччині.
7. Діяльність та допоміжні акції українського центрального комітету (УЦК) для галицьких робітників.
8. Рух опору та способи уникнення вивезення галицьких робітників до Третього райху.
9. Етапи та наслідки трудової мобілізації галицьких робітників.

Хід уроку

Організаційний етап уроку.

Привітання, перевірка присутніх

Мотиваційний етап

Відео «Порівняння оstarбайтером СРСР та Німеччини 1943 року»
(https://www.youtube.com/watch?v=F9QcTJ8_VqE)

- *Що після цього відео ви дізнались?*
- *Про які особливості менталітету німецьких людей автор розповідає?*
- *У чому полягала відмінність радянського та німецького менталітету на думку автора?*
- *Яке ваше ставлення до подій описаних у відео?*

Етап актуалізації опорних знань

- *Яку епоху ми вивчаєм?*
- *Які основні складові цієї епохи?*

Вивчення нового матеріалу

- 1) **Встановлення німецького окупаційного режиму на території дистрикту «Галичина».**

17 липня 1941 р., Третій райх за дорученням А. Гітлер визначив, що галицькі землі переходить до складу Генерального Губернаторства. Пізніше 22 липня 1941 р. за розпорядженням Г. Франка відбулось офіційне приєднання галицьких земель до складу Генеральної Губернії. За вказівками Г. Франка до дистрикту «Галичина» входили:

- Станіславів;
- Тернопіль;
- Дрогобич;
- Львів.

А. Гітлер, після прилучення дистрикту «Галичина» до Генеральної Губернії на галицьких українців, поширив правила поведінки з поляками, котрі ним особисто було визначено.

За цим розпорядженням:

- життєвий рівень населення мав бути надзвичайно низьким;
- життєвий рівень не мав підлягати підвищенню.

Чому, на вашу думку, А. Гітлер, поширив правила та поведінки із поляком на території дистрикту «Галичина»?

На думку А. Гітлера ідеальною мала бути така ситуація, коли особа в Генеральній Губернії володіла б невеликою ділянкою землі, з якої не могла б прохарчуватись своєю сім'єю. Тому гроші, необхідні для придбання одягу та продуктів, слід було заробити в Німеччині. Генеральна Губернія мала стати джерелом некваліфікованої робочої сили для Третього райху, передусім сезонних робітників, особливо для сільського господарства[15, с.240].

У чому полягав задум А. Гітлера щодо введення правил поведінки із поляками на територію Галичини?

2) Основні способи виявлення та вербування працездатних осіб у Галичині.

Основні методи виявлення працездатних осіб на території дистрикту:

- переписи;
- реєстрації.

Ці методи, проводили під час всього періоду окупаційного режиму у дистрикті «Галичина».

Які методи виявлення працездатних осіб для потреб Третього райху ви знаєте?

Методи адміністративного тиску: циркуляри, накази та розпорядження.

По всій Україні були створені та діяли спеціальні органи влади – арбайтсамти (тобто біржі праці), а в Галичині вони отримали назву – уряди праці, котрі проводили обліки та розподіли робітників відповідно до їх кваліфікації.

Що таке арбайтсамти?

У чому полягало завдання арбайтсамта?

На території дистрикту поширювалось розпорядження уряду, в якому зазначалось, що місцеве населення віком від 18 до 60 років зобов'язане працювати. Проте, дуже часто залучали підлітків, котрі ще не досягли 18 років, та в кого вік становив понад 60 років. Також, протягом серпня 1941 по липня 1944 рр. тут почало поширюватись розпорядження про використання учнів як робітників, а також про їх відправлення до Німеччини на роботу [63, с.63-64].

Яка вікова категорія населення залучалась на роботи до Німеччини? Та чи змінювалась протягом окупації періоду вікова шкала працездатного населення Галичини?

3) Категорії галицьких робітників а також методи вербування населення.

Категорія мешканців дистрикту «Галичина», котрі потрапили до Німеччини:

- Втікачі з Галичини, котрі переїжджали спочатку до генерал-губернаторства, а пізніше перебирались до самої нацистської Німеччини.
- Добровольці, котрі піддавались агітаційній політиці, яку проводило Український крайовий комітет (УКК) та німецька адміністрація.
- Люди котрі через безробіття та голод, почали виїжджати до Німеччини, щоб покращити своє матеріальне становище.
- Діти, котрих відправляли на роботу до Німеччини після початку поширення розпорядження про використання учнів як робочої сили.
- Примусово вивезенні галицькі робітники.

Які категорії галицьких українців потрапили на роботу до Німеччини?

Серед, методів вербування були такі:

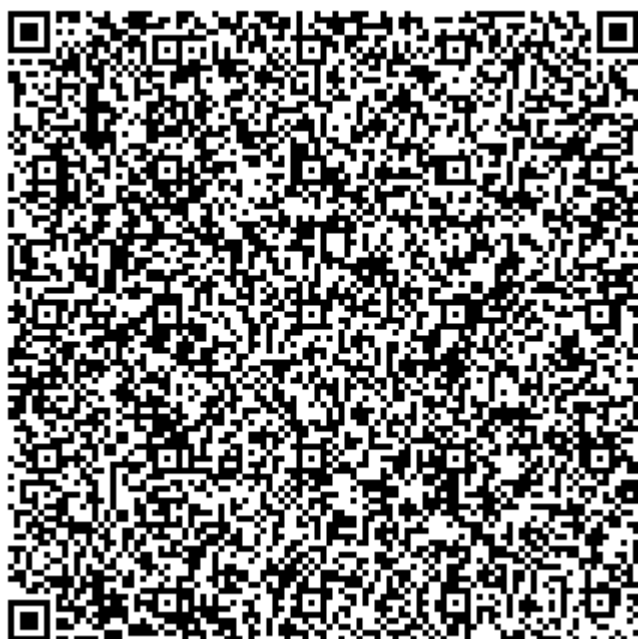
- «виставки», де показували «щасливе» життя та німецький «рай» робітників у Німеччині
- агітаційні фільми такі як «Дорога до Німеччини».
- листівки та плакати із закликами до добровільного виїзду на роботу до Німеччини.

Назвіть основні методи вербування?

Проаналізуйте фотографію (Додаток А) оголошення про набір робітників.

Проскануйте QR код та охарактеризуйте наведене джерело:

Що ви можете сказати про дане джерело?

На основі джерела, назвіть основні пункти агітаційної політики нацистів?

4) Діяльність Ф. Заукеля на території дистрикту «Галичина».

21 березня 1942 р. — було створено «Імперське бюро по використанню робочої сили», головою було призначено Ф. Заукеля.

Заходи Ф. Заукеля щодо робітників Галичини:

- збільшив масштаби вербувальних комісій.
- заручництво та нічні облави.
- збільшувався виробничий вік для галицьких працівників.
- скорочення допомоги по безробіттю.
- відправлення безробітних на важкі, примусові роботи.
- конфіскація худоби і всього майна у тих людей, що не хотіли їхати до Німеччини.
- накладання великих штрафів на усе село.
- видавав додаткові плани, стосовно мобілізації робочої сили в Галичині.

Хто такий Ф. Заукель?

У чому полягала політика Ф. Заукеля на території дистрикту «Галичина»?

За звітом Ф. Заукеля, була складена статистика вивезення у добровільній чи примусові формі населення Галичини до Німеччини:

- липень 1942 р. – 254 600.
- серпень 1943 р. – 304 200.
- червень 1944 р. – 325 000.

5) Транспортування та проживання галицьких робітників у Німеччині.

Транспортування галицьких робітників до Німеччини.

Усіх, без винятку, робітників, завжди перевозили в неопалюваних і закритих товарних вагонах. Галичани не були винятком. Людей, часто змушували справляти природні потреби прямо у вагоні. Їх дуже часто не забезпечували питною водою та продуктами харчування. Подорож тривала від десяти днів до одного місяця.

Опишіть основні особливості транспортування галицьких українців на роботу до Німеччини?

Підчас приїзду галичан до Німеччини, нацистське командування вже вирішило, буз відому робітників, відправити на їх на різні роботи. Декого відправляли на заводи і фабрики, а інші опинились у сфері сільського господарства.

Як відбувався розподіл галицьких робітників у Німеччині?

Проживання галичан у Німеччині.

Вони жили у таборах для мобілізованих робітників. Проживання відбувалось під охороною німецьких військових. Табір мав вигляд огороженої колючим дротом території, на котрій розміщувались тимчасові житла-бараки та допоміжні приміщення: лазарети, вахти, кухні, їдальні, вмивальні приміщення і туалети. Виглядали житла-бараки, як великі одноповерхові будівлі. Будувались вони з дерева, а також були поділені на кімнати.

У яких умовах галицькі робітники проживали у Німеччині?

Який вигляд мали житла-бараки для галицьких робітників?

б) «Особливий статус» галицьких робітників у Німеччині.

До галичан ставились по іншому тому, що їх вважали частиною колишньої австрійської імперії, а Німеччина величала себе як наступницею цієї імперії. Тому, Галичани отримували «особливий статус» у Німеччині.

Особливості «особливого статусу» галичан:

- можливість листування з рідними без цензурування та без обмежень;
- вільно, без будь якого стороннього нагляду пересуватися в межах населеного пункту у Німеччині;
- робітники мали право на допомогу у суспільних організаціях;
- вони могли ходити до церкви, а також задовольняти свої інші духовні потреби;
- носіння розпізнавальних знаків на верхньому одязі не було обов'язковим для них;
- У них були покращені умови проживання та харчування.

Які основні аспекти «особливого статусу» галицьких робітників у Німеччині ви знаєте?

7) Діяльність та допоміжні акції українського центрального комітету (УЦК) для галицьких робітників.

УЦК— це організація котра була створена спеціально, для того аби допомогти депортованим працівникам Галичини.

В липні 1940 р. у Кракові було створено Український центральний комітет (УЦК), котрий очолив В. Кубійович.

Чим являється УЦК та хто його очолив?

Діяльність УЦК:

- «реальна політика» — це політика в основі, якої лежить дотримання формальної лояльності до нацистської влади та вбереження галичан від переслідувань;
- Організовували збір святкових привітань у період великих релігійних свят;
- Передавали літературу та харчові посилок для галичан до Німеччини;

- Допомагав галичанам отримувати паспорти німецькою та українською мовами;
- Матеріальна допомога родичам галицьких робітників котрі перебували у Німеччині.

Опишіть основні аспекти діяльності українського центрального комітету стосовно галицьких робітників.

Аналогів УЦК на інших територіях України не існувало.

8) Рух опору та способи уникнення вивезення галицьких робітників до Третього райху.

Способи уникнення вивезення на роботи до Німеччини:

- підкуп місцевого лікаря.
- навмисне завдавали собі непоправні тілесної шкоди.
- підкуп дрібних посадовців.

Назвіть способи якими найчастіше користувались галичани щоб уникнути вивезення до Німеччини.

При збільшені кількості вивезених робітників посилювався опір місцевого населення. Місцевий опір набув двох форм: індивідуальної та колективної. Але за це німецька влада часто здійснювала криваві розправи над населенням. Через це на території дистрикту «Галичина» посилювався рух Опору. Діяльність руху Опору була спрямована на поширення листівок та брошур із закликом не покидати Галичину, а також саботажі котрі допомагали галичанам уникнути вивезення.

У чому полягала діяльність руху Опору стосовно галичан на території дистрикту «Галичина»?

9) Етапи та наслідки трудової мобілізації галицьких робітників.

Три етапи мобілізації населення Галичини:

- серпня 1941р. – квітень 1942 рр. — в основному добровільний виїзд.
- травня 1942 р. – червень 1943 р. — перехід від добровільного до примусового виїзду.
- липні 1943р. – серпень–вересень 1944 р. — переважає тільки силовий виїзд до Німеччини.

Опишіть основні етапи мобілізації населення дистрикту «Галичина».

Протягом 1941–1944 рр. до Німеччини було вивезено у добровільній та примусовій формі 1 млн 250 тис. галичан. Однак після завершення війни приблизно 300 тис. працівників, повернулись додому. Проте вони були звинувачені у так званій «співпраці з ворогом». Після винесення вердикту їх доставляли у концтабори або відправляли на заслання у віддаленіші райони СРСР.

Яка доля спіткала галицьких робітників котрі повернулись з Німеччини після війни?

Систематизація навчального матеріалу

Висновки

Отже, в перші роки війни мобілізація галицьких робітників відбувалась у добровільній формі. Більшість галичан піддавалась на агітацію та пропаганду кращого життя у Німеччині. Але усе змінилось, коли постало питання про нестачу трудових ресурсів у Німеччині. Тому, під керівництвом Ф. Заукеля почали примусово вивозити галичан до Німеччини. Транспортування та

проживання у Німеччині було жахливим. Проте УЦК усілякими способами допомагало галицьким робітникам у Німеччині. Також, галичанам надавав допомогу рух Опору, котрий допомагав їм уникнути вивезення. Крім цього існували й інші способи уникнути вивезення. Загалом за весь період війни було вивезено у примусовій та добровільній формі 1 млн. 250 тис. галицьких робітників.

Д/З

Скласти твір-роздум на тему «Тяжке життя в неволі».

ВИСНОВКИ

При розгляді історіографії даної тематики, ми дійшли висновків, що потрібно її розділити на декілька напрямків. До них ми віднесли радянську, діаспорну, зарубіжну та сучасну вітчизняну історіографію.

У радянській історіографії ми побачили, що у ній яскраво простежується одноманітність та односторонність у висвітленні досліджуваних історичних подій, пов'язаних з вивченням питань «праці на ворога», які майже не розглядалися. У цих працях усе зводиться до висвітлення краху німецької політики стосовно викачування економічного потенціалу із окупованих територій, при тому радянська влада не забували вказувати на важливу роль у цьому комуністичної партії.

В історичних напрацюваннях зарубіжних та діаспорних дослідників стосовно тематики, пов'язаної із примусовим вивезенням населення дистрикту «Галичина», розглядалися, в основному, умови праці та побуту східногалицьких працівників у Третьюму рейху. Зарубіжні дослідники зазвичай відносять галичан не до українського населення, а до так званого «австрійсько-польського населення». Проте, діаспорні історики говорять про галичан, виключно, як етнічного українського народу. В основному діаспорні та зарубіжні дослідники висвітлювали побут галицьких робітників у нацистській Німеччині.

Сучасна українська наукова спільнота у своїх напрацюваннях, в основному, звертала увагу на питання, котрі були пов'язані із порушенням людських прав, а також нелюдської експлуатація українських робітників на роботі у Німеччині. Сучасні дослідники почали зосереджувати увагу на деякі особливості та умови, в котрих перебувало населення із дистрикту «Галичина». Історики у своїх роботах виділили три основні гілки примусових працівників – українців, росіян та білорусів.

В той же час українські науковці досліджували певні аспекти, пов'язані із боротьбою партизан проти поневолення населення України, а також участь українських церковнослужителів у допомозі робітникам у Третьюму рейху. Усі

ці аспекти були і є притаманні сучасній українській історіографії.

Щодо самої теми дослідження, то при розгляді питань, пов'язаних із нацистською політикою стосовно використанням населення дистрикту «Галичина», ми проаналізували декілька аспектів.

По-перше, ми визначили різні категорії мешканців дистрикту «Галичина», котрі в добровільній чи примусовій формі виїжджали до нацистської Німеччини на роботу. Серед цих категорій населення ми виокремили такі: галицьке населення, котре піддалось на агітаційну політику Німеччини та добровільно виїхало; населення галицьких земель, котре в силу різних сімейних обставин змушене були шукати нового заробітку у Німеччині; галичани, котрих примусово забирали з рідних домівок та відправляли на роботу в Третій рейх; галицькі військовополонені, яких було відправлено у концентраційні табори, де вони змушені були працювати набагато більше, аніж примусові працівники з дистрикту «Галичина».

По-друге, нами було розглянуто та визначено основні етапи німецької трудової мобілізаційної політики стосовно населення дистрикту «Галичина». Ми виділили три основні етапи: перший відбувся із початку літа 1941 р. та тривав до весни 1942 р. На цьому етап, в основному, відбувається добровільний виїзд, під впливом агітаційної політики, на роботу; другий тривав з кінця весни 1942 р. до початку літа 1943 р. Упродовж цього етапу відбувається поступовий перехід від добровільного виїзду до примусового вивезення до Німеччини. Третій етап тривав із середини літа 1943 р. та продовжився до початку осені 1944 р. В цей час починає домінувати примусовий спосіб вивезення населення дистрикту «Галичина».

По-третє, ми зосередили увагу на діяльності УЦК, партизан та духовенства. Саме вони намагались усілякими способами допомогти робітникам у Німеччині. Правда, кожен із них діяв на власний розсуд: УЦК, в основному, опікувались галицькими робітниками у самій Німеччині; партизани, у свою чергу, старались розповсюджувати листівки та брошури із закликом не їхати на роботи, а також саботували сам виїзд на працю;

натомість духовенство допомагало духовно, а інколи матеріально, робітникам у нацистській Німеччині.

Крім того, ми склали методичні рекомендації щодо висвітлення даної інформації у загальноосвітніх закладах освіти. Також, ми виокремили найбільш продуктивні способи передачі нашої теми учням, а також охарактеризували їх. Серед них ми виокремили такі: урок; екскурсія; семінар; практикум; факультативні заняття і т.д.

Під час дослідження даної тематики, ми вирішили скласти план-конспект, котрий допоможе підростаючому поколінню краще зрозуміти та осягнути усю важкість цього періоду. Ми, також намагались через різні засоби інформації передати специфіку даного періоду. Серед різних засобів передачі інформації ми використали такі: QR-коди; медіа файли (фотографії, відео-спогади, плакати); джерельні матеріали (газетні статті, спогади очевидців, архівні матеріали). Також нами використано різноманітні ігри для кращого запам'ятовування інформації у школярів. На нашу думку, саме такі способи передачі даної теми допоможуть майбутньому поколінню при розгляді питань, пов'язаних із використанням галицького населення на примусових роботах у нацистській Німеччині.

Отже, підсумовуючи усе вище сказане, варто зазначити, що використання галицького населення на примусових роботах у Німеччині є однією із найжорстокіших сторін нацистської окупаційної політики в Галичині. Адже безліч сімей були примусово розлучені та вивезені на роботи. Вони не могли повернутися додому, а деякі із них до тепер залишаються у Німеччині. Проте, ця тема не є вичерпною і подальше її вивчення може розкрити нові аспекти цього періоду.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

ДЖЕРЕЛА

1. Боротьба трудящих Львівщини проти німецько-фашистських загарбників (1941–1944): зб. док. і матеріалів. Львів: Вільна Україна, 1949. 234 с.
2. Державний архів Івано-Франківської області. Ф. Р-98. Оп. 1. Спр. 2.
3. Загальний перегляд населення з метою служби праці в Німеччині. Станіславівське слово 1943. 25 квітня.
4. Краківські вісті. 1939. № 214.
5. Львівщина у Великій Вітчизняній війні (1941–1945): зб. док. і матеріалів. Львів: Каменяр, 1968. 290 с.
6. Осторога робітникам, що їдуть до Німеччини. *Львівські вісті*. 1941. 28/29 листопада. Ч. 122. С. 3.
7. Станіславівське слово. 1942. 5 квітня.
8. Станіславівське слово. 1942. 18 квітня.
9. Українське слово. 1942. 18 квітня.
10. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України). Ф. 3206. Оп. 2. Спр. 6.
11. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України). Ф. 3676. Оп. 4. Спр. 311.
12. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України). Ф. 4620. Оп. 3. Спр. 309.
13. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України). Ф. 3959. Оп. 2. Спр. 84.
14. Центральний державний архів громадських об'єднань України. Ф. 57. Оп. 4. Спр. 212.

МОНОГРАФІЇ ТА СТАТТІ

15. Андрійв Е. Вплив суспільно-політичної та військової ситуації на політику трудових депортацій у Галичині в роки німецької окупації (1941 – 1944). *Питання історії України*. 2008. Т. 11. С. 239–243.

16. Андроников Н., Черемухин К., Куманев Г. История второй мировой войны 1939–1945 гг. Том 4. Фашистская агрессия против СССР. Крах стратегии «молниеносной войны». М.: Воениздат, 1975. 670 с.
17. Андрухів І. О. Суспільно-політичні та релігійні процеси на Станіславщині в кінці 30-х – 50-х роках ХХ ст. Історико-політологічний аналіз. Івано-Франківськ : Нова зоря, 2005. 364 с.
18. Аникеев А. Аграрная политика нацистской Германии в годы Второй Мировой войны. Ростов-на-Дону: Издательство Ростовского университета. 1990. 208 с.
19. Анісімов І. Великая Отечественная война Советского Союза 1941–1945 гг.: краткий ист. очерк. М.: Воениздат, 1952. 189 с.
20. Белоусов С., Гуржій І., Загорський П. Історія Української РСР/ АН Української РСР. Інститут історії. Т. 2. К.: Вид-во АН УРСР, 1956. 714 с.
21. Борзенко А., Брик М., Івасюта М. Історія Львова. К.: Наукова думка, 1984. 434 с.
22. Бродский Е. А. Во имя победы над фашизмом. Антигитлеровская борьба советских людей в гитлеровской Германии (1941–1945 гг.). М.: Наука, 1970. 586 с.
23. Ветров І. Економічна експансія Третього рейху в Україні 1941–1944. К.: Четверта хвиля, 2000. 232 с.
24. Вишневу С. Провал економічної стратегії Гітлера. М.: 1945. 32с.
25. Гальчак С., Пастушенко Т., Шевченко М. Українські робітники нацистської Німеччини: вербування, примусова праця, репатріація. Україна в Другій світовій війні: погляд з ХХІ століття. Історичні нариси. Кн. 2. К.: 2011. С. 44–91.
26. Глухий О. Німецькі фашисти – люті вороги українського народу. М.: 1942. 74 с.
27. Довгополий Я. Українці на примусових роботах у третьому. Дзвін. Львів, 2007. № 7. С. 101–103.
28. Жуковський А., Субтельний О. Нарис історії України. Львів: Вид-во Наукового товариства імені Т. Шевченка у Львові, 1992. 230 с.

29. Загоруйко М., Юденков А. Крах плана «Ольденбург»: (о срыве экономических планов фашистской Германии на временно оккупированной территории СССР). М.: Экономика, 1980. 376 с.
30. Замлинський В. Боротьба трудящих західних областей УРСР проти фашистських загарбників у роки Великої Вітчизняної війни Радянського Союзу. К.: Наукова думка, 1984. 240 с.
31. Земсков В. Ведущая сила всенародной борьбы. Борьба советского рабочего класса на временно оккупированной фашистами территории СССР (1941–1944 гг.) М.: 1986. 271с.
32. Івасюта М. Становище селянства західних областей Української РСР під час тимчасової німецько-фашистської окупації і його боротьба з загарбниками та їх наймитами (червень 1941 – жовтень 1944рр.). З історії західноукраїнських земель. К., 1960. С. 168–186.
33. Касименко А., Лось Ф., Белоусов С. та ін. История Украинской ССР. Т. 2. АН Украинской ССР. Институт истории Украины. К.: Изд-во АН УССР, 1954. 660 с.
34. Клоков В., Жилин П., Коваль В. та ін. История Украинской ССР: В 10 т. Т. 8: Украинская ССР в Великой Отечественной войне Советского Союза (1941–1945). К.: Наукова думка, 1984. 640 с.
35. Коваль М. Борьба населения Украины против фашистского рабства. К.: Наукова думка, 1979. 136 с.
36. Коваль М. Історія пам'ятає! (Кривавий шлях фашистів на Україні). К.: Вид-во політичної літератури, 1965. 113 с.
37. Коваль М. Україна крізь віки. У 15-ти тт. Т. 12: Україна в Другій світовій і Великій Вітчизняній війнах (1939–1945 рр.). К.: Альтернативи, 1999. 336 с.
38. Кондуфор Ю., Клоков В. Історія Української РСР: У 8 т., 10 кн. Т. 7: Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу (1941–1945). К.: Наук. думка, 1977. 536 с.
39. Корнійчук О. Гітлер лютий ворог українського народу. К.: 1941. 34 с.

40. Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні. Париж, Нью-Йорк, Львів: 1993. 660 с.
41. Крип'якевич І., Голубець М., Дорошенко Д. Велика історія України. Вінніпег, 1948. 968 с.
42. Кучер В., Стефанюк Г. Окупаційний режим в дистрикті Галичина. Україна в Другій Світовій війні: погляд з ХХ століття. Історичні нариси у двох книгах. Книга перша. К., 2010. С. 392–413.
43. Лапан Т. Вербування і депортація населення України до Німеччини та умови його праці і побуту у неволі (1939–1945 рр.): дис. канд. іст. наук: 07.00.01. Львів, 2005. 235 с.
44. Лапан Т. Застосування усної історії як методу до дослідження проблеми цивільного населення з дистрикту «Галичина», вивезеного на примусові роботи до Третього райху. Вісник Львівського університету. Серія соціологічна. 2007. Вип. 1. С. 162–172.
45. Лапан Т. Усні історії галичан-остарбайтерів: специфіка примусового досвіду. Схід-Захід: Історико-культурологічний збірник. Випуск 11-12. Харків: 2008. С. 198-223.
46. Лахно В. Умови життя і праці українських остарбайтерів у країнах Третього Рейху. Усна історія в науковому дослідженні. Матеріали всеукраїнської наукової конференції. Запоріжжя: Тандем-У, 2008. С. 91–98.
47. Марунчак М. В боротьбі за Українську державу. Львів: Меморіал, 1992. 1303 с.
48. Марунчак М. Система німецьких концтаборів і політика винищування в Україні. Вінніпег, 1963. 88 с.
49. Михайлюк М. Німецька пропаганда в Україні. Україна в Другій Світовій війні : погляд з ХХ століття. Історичні нариси у двох книгах. Книга перша. К., 2010. С. 644–658.
50. Мінц І. Великая Отечественная война Советского Союза. М.: Госполитиздат, 1947. 71 с.
51. Мюллер Н. Вермахт и оккупация (1941–1944). М.: Воениздат, 1974. 387 с.

52. Надымьянов В. Ф. Оружием правды: Идеино-политическая работа партийных организаций и партизанских формирований среди населения западных областей УССР в годы Великой Отечественной войны. Львов., 1985. 96 с.
53. Новіченко Л. Гітлерівська кріпаччина. (Про «німецьку земельну реформу» на тимчасово окупованій Україні). Саратов, 1942. 52 с.
54. Паньківський К. Роки німецької окупації, 1941–1944. Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто, 1983. 479 с.
55. Паротькін І. Освобождение Западной Украины. М.: Госполитиздат, 1945. 52 с.
56. Пастушенко Т. Остарбайтери – українські примусові робітники нацистської Німеччини. Історія в школах України. 2004. № 9–10. С. 55–58.
57. Перехрест О. Г. Українське село в 1941–1945 рр.: економічне та соціальне становище. Черкаси, 2011. 668 с.
58. Потильчак О. Трудові ресурси цивільного населення України і система примусової праці в часи німецької окупації. Україна в Другій світовій війні: погляд з XXI століття. Історичні нариси. Кн. 2. К.: 2011. С. 92–126.
59. Рекотов П. Органи управління на окупованій території України (1941 –1944 рр.). Український історичний журнал. № 3. 1997. С. 90–101.
60. Семиряга М. Вторая мировая война и пролетарский интернационализм. М.: Воениздат, 1962. 215 с.
61. Старка В. Нацистський окупаційний режим у східногалицькому селі 1941–1944 рр. Волинь і волиняни у Другій світовій війні: зб. наук. пр. Луцьк: Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2012. С. 251–258.
62. Стефанюк Г. Політика нацистської окупаційної влади щодо східногалицького соціуму у 1941–1944 рр.). Сторінки воєнної історії України. Вип. 12. К.: Інститут історії України НАН України, 2009. С. 169 – 176.
63. Стефанюк Г. Працевикористання українців Східної Галичини та Волині як складова нацистської політики в 1941–1944 рр. Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Історичні науки. 2018. № 6. С. 63–68.

64. Супруненко Н., Федченко А., Кульбакін В. История Великой Отечественной войны Советского Союза 1941–1945 гг. Том 6. Итоги Великой Отечественной войны. М.: Воениздат, 1965. 652 с.
65. Субтельний О. Україна: історія. К.: Либідь, 1991. 512 с.
66. Чоповський М. Ю. Голгофа Західної України (Злочинна діяльність окупаційних режимів проти населення західноукраїнських земель та його боротьба за волю і незалежність 1920–1953 рр.). Львів, 1996. 141 с.
67. Яшан О. Українські оstarбайтери: життя в неволі. Гуманітарний вісник. Сер. 20. Вип. 4(2). Історичні науки. 2014. С. 112–122.
68. Dallin A. Deutsche Herrschaft in Rußland. 1941 – 45. Eine Studie über Besatzungspolitik. Düsseldorf, 1958. 727 p.
69. Drobisch K. Die Ausbeutung ausländischer Arbeitskräfte im Flick-Konzern während des zweiten Weltkrieg. Berlin, 1964. 384 s.
70. Fried J. H. E. The exploitation of foreign labour by Germany. Montreal: International Labour Office, 1945. 286 p.
71. Herbert U. Europa und der «Reichseinsatz»: ausländische Zivilarbeiter, Kriegsgefangene und KZ-Häftlinge in Deutschland 1938–1945. Essen, 1991. S. 8.
72. Herbert U. Fremdarbeiter: Politik und Praxis des „Ausländer-Einsatzes“ in der Kriegswirtschaft des Dritten Reiches. Berlin/Bonn: Verlag J.H.W. Dietz Nachf., 1986. 494 s.
73. Homse Ed. L. Foreign Labour in Nazi Germany. Princeton University Press. Princeton, New Jersey, 1967. 350 p.
74. Melenchuk M. Ukrainian Ostarbeiters in Canada: Individual and Collective Remembering. 2012. 101 p.
75. Müller R.-D. Die Zwangsrekrutierung von «Ostarbeitern» 1941–1944. W. Michalka (Hg.). Der Zweite Weltkrieg. Analysen. Grundzüge. Forschungsbilanz. 2 Auflage. München; Zürich 1990. S. 772–783.
76. Pfahlmann H. Fremdarbeiter und Kriegsgefangene in der Deutschen Kriegswirtschaft 1939–1945. Beiträge zur Wehrforschung. Dannstadt: Wehr und Wissen Verlagsgesellschaft GMBH, [1968]. Bd. XVI. XVII. 238 s.

77. Schwarze G. Kinder, die nicht zählten. Ostarbeiterinnen und ihre Kinder im Zweiten Weltkrieg. Essen, 1997. 336 s.
78. Spoerer M. Zwangsarbeit unter dem Hakenkreuz. Ausländische Zivilarbeiter, Kriegsgefangene und Häftlinge im Deutsche Reich und im besetzten Europa 1939–1945. Stuttgart, München, 2001. 369 s.

МЕТОДИЧНІ ПОСІБНИКИ

79. Задорожна Л.В. Методика використання історичних документів на уроках історії України в загальноосвітній школі: Автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.02 К., 2005. 19 с.
80. Каплінський В. Методика викладання у вищій школі: Навчальний посібник. Вінниця: ТОВ «Ніланд ЛТД», 2015. 224 с.
81. Ковбасюк Т. Розвиток самостійності учнів основної школи в процесі формування вмінь працювати з історичними джерелами. Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. 2009. № 47. С. 126–133
82. Пометун О. Методика навчання історії в школі. К.: Генеза, 2006. 328 с.
83. Яковенко Г. Методика навчання історії. Навчально-методичний посібник. Харків: ХНАДУ. 2017. 324 с.

ІНТЕРНЕТ РЕСУРСИ

84. https://hm-rmk.ucoz.ru/pedvustavka/rozvivalni_igri_ta_zavdannja.pdf
85. http://kwestmodeluvanya.blogspot.com/p/blog-page_19.html
86. <https://osvita.ua/vnz/reports/pedagog/14442/>

ДОДАТКИ

Додаток А

Оголошення про набір робітників на роботи у Німеччину

ОГОЛОШЕННЯ

РОБІТНИКИ Й РОБІТНИЦІ!

11.11.42 тут працює вербувальна Комісія, яка вербує робітників для Німеччини. Вербують не тільки фахівців, але й робітників усяких фахів—чоловіків, жінок, хлопців і дівчат. Можуть реєструватись також цілі родини з дітьми віком за 15 років для наймання на роботу в Німеччині. Їх надсилається цілими з'єднаннями в німецькі сільські господарства. Таким чином, родини не розлучаються.

Вербовані робітники повинні бути не молодші 15 років і не старші 45 років.

Зважаючи на те, що на Вашій батьківщині через війну ще протягом кількох місяців не буде роботи і продуктів на Ваше харчування не вистачає, ми закликаємо всіх здорових і працездатних до роботи в Німеччину.

Ви одержите у Німеччині роботу, зарплатню, житло і хліб. В разі хвороби або нещасного випадку до Вас буде таке саме ставлення, як до німецьких робітників.

Вербувальна Комісія з 11, 12, 13. к. 1942 року
у БУ РОГОМІЕТЕРА Ч РАЙОНА
БЕЛГОРОДСЬКА ВУЛ. 37

приймає заяви в Районній Управі.

Треба принести з собою паспорт, картку Біржі Праці, а також всі інші посвідчення. Той, хто до цього дня ще не має картки Біржі Праці, має можливість у зазначений вище день одержати цю картку в Комісії.

Щотижневої обов'язкової реєстрації всіх безробітних в Біржі Праці це оголошення не стосується.

Господарське командування м. Харкова
група праці

Режим доступу: <https://old.uinp.gov.ua/methodicmaterial/informatsiini-materiali-do-75-tikh-rokovin-vid-pochatku-vivezennya-naselennya-ukrai>

Додаток Б

Відправка галицьких українців до Німеччини

Режим доступу: <https://old.uinr.gov.ua/methodicmaterial/informatsiini-materiali-do-75-tikh-rokovin-vid-pochatku-vivezennya-naselennya-ukrai>

Додаток В

Агітаційний плакат із закликом їхати на роботи до Німеччини

Режим доступу: <https://old.uinp.gov.ua/methodicmaterial/informatsiini-materiali-do-75-tikh-rokovin-vid-pochatku-vivezennya-naselennya-ukrai>